

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce:

*Transformace v postkomunistických zemích po
roce 1989:
česko(slovenské)
politicko-ekonomické křižovatky v letech 1990-
1993*

Uroš Lazarević

Vedoucí práce:

Ing. Inna Čábelková, Ph. D.

Praha, 2006

Obsah

Úvod.....	3
Výchozí postavení a všeobecné předpoklady průběhu transformačního procesu.....	4
Scénář ekonomické reformy.....	7
Nástup kupónové privatizace.....	15
Volby roku 1992-výsledky a význam.....	22
Rozpad československé federace.....	25
Závěr.....	29
Literatura.....	31
Dodatky.....	34

Úvod

Transformace české ekonomiky a společnosti po pádu komunismu v roce 1989 byla součástí rozsáhlých politických a ekonomických změn v střední a východní Evropě. Přejít ze systému centrálního plánování na systém tržní, přeměna vlastnických vztahů a ekonomických institucí a vytvoření adekvátního právního prostředí ; to všechno byly obrovské výzvy pro tvůrce transformace, nehledě na to, že transformace vyžadovala změnu celého způsobu uvažování obyčejných lidí, kteří po desetiletí žili v myšlenkovém prostředí komunistického systému

V dějinách každého státu existují jisté klíčové okamžiky, které mají zásadní vliv na budoucnost jeho občanů. Československý stát se po revolučním roce 1989 ocitl hned na několika politicko-ekonomických křižovatkách: ty předurčily jeho osud na dlouhá léta dopředu. Domnívám se, že právě politicko-ekonomické události v letech 1990-1993, spojené s obdobím transformace, byly těmito osudovými křižovatkami, při kterých se rozhodovalo o dalším směřování československého, a posléze českého státu. Jedná se o: přijetí Scénáře ekonomické reformy, rozhodnutí začít s kupónovou privatizací, československé parlamentní volby v roce 1992 a rozdělení československé federace.

Přijetí Scénáře ekonomické reformy rozhodlo o základní podobě transformační ekonomické politiky na dlouhá léta dopředu. Rozhodnutí začít s kupónovou privatizací bylo rozhodnutím zásadním, jelikož se kupónová privatizace stala jedním z klíčových pilířů československé a české transformace. Výsledky voleb z roku 1992 poskytly vládě Václava Klause mandát, který potřebovala pro pokračování ve zvolené transformační cestě, zatímco rozdělení Československa mělo důležitý vliv nejen na 15 miliónů obyvatel kdysi společné federace, ale i na ekonomiku dvou nástupnických států, České a Slovenské republiky.

Cílem mé práce je politologicko-ekonomická analýza zmíněných klíčových okamžiků a zhodnocení vlivu těchto politických rozhodnutí na ekonomický vývoj Československa a České republiky. Analýza každé z těchto události bude zakončena autorovým zhodnocením události a uvedením možné alternativy ke skutečnému vývoji. Zvolil jsem induktivní/deduktivní metodu: na základě vlastního úsudku, za použití odborné ekonomické a politologické literatury, usiluji o objektivní analýzu těchto zásadních událostí, promýšlení jejich dopadů a případných alternativ. Při ekonomických úvahách vycházím většinou z odborných ekonomických knih a studií, zatímco politická část se opírá o původní prohlášení politiků a publikace politických analytiků, primární prameny.

1. Výchozí postavení a všeobecné předpoklady průběhu transformačního procesu

Výchozí pozice tehdejšího Československa měla své klady a zápory. Nesmíme zapomenout, že se z politického hlediska jednalo o totalitní režim se suverénním postavením komunistické strany, režim, ve kterém byla omezena lidská práva a občanské svobody. Z ekonomického hlediska se jednalo o systém, který byl založen na všelidovém vlastnictví výrobních prostředků a centrálním plánování.

Spěváček ve své knize zdůrazňuje neefektivnost systému, dále to, že nerespektoval vztah poptávky a nabídky, nepodněcoval iniciativu a technický pokrok, což v konečném důsledku vedlo k hospodářské stagnaci a úpadku. Přesto však měl tento režim i svá výrazná pozitiva, jelikož poskytoval lidem jistotu práce, bydlení a sociálního zabezpečení. Pro mnohé občany je, jak se zdá, tato vize přitažlivá i dnes, což dokazují i volební úspěchy komunistů z nedávné minulosti. V této kapitole bych chtěl poukázat na klíčové pilíře hladkého průběhu transformačních změn-„zděděný lidský kapitál“, dobré ekonomické „dědictví“ komunismu, nízkou nezaměstnanost a adekvátní sociální politiku.

1.1. Výchozí postavení a dědictví komunismu

Jaká však byla ekonomická situace? K příznivým stránkám jistě patřila poměrně vysoká životní a ekonomická úroveň, rozvinutá infrastruktura, ale i nízký veřejný a zahraniční dluh, stejně tak jako „lidský kapitál“, o kterém píše Švejnar:

„Zděděný lidský kapitál je asi tím nejdůležitějším stavebním kamenem celého procesu transformace. Je historicky známo, že češi vždy kladli důraz na obecné základní vzdělání, široce pojaté středoškolské vzdělání všeobecného a technického charakteru a úžeji zaměřené, zato vysoce kvalitní univerzitní vzdělání. Zatímco komunistický režim podlomil mnoho oblastí humanitních a sociálních věd, bylo základní, středoškolské a vysokoškolské vzdělání technických směrů udržováno na vysoké kvalitativní úrovni...Na počátku procesu transformace jistě dovednosti samozřejmě chyběly, ale celková zásoba lidského kapitálu byla důležitým přínosem. Je třeba ale zdůraznit, že široce založená zásoba lidského kapitálu je běžným vybavením většiny ekonomik střední a východní Evropy a je také tím prvkem, který je odlišuje od mnoha rozvojových ekonomik s podobnou úrovní příjmů na osobu.“ (Švejnar, 1997, str. 12,13)

Švejnarovu pojmu „zděděný lidský kapitál“ jen částečně odpovídá Spěváčkova „poměrně vysoká úroveň pracovní síly“. Chápu to, jednoduše řečeno, v tom smyslu, že na území Československa lidé měli a stále mají vysokou úroveň znalostí důležitých pro uplatnění se na

trhu práce, které z nich, při poměrně nízkých platech-ve srovnání se západními zeměmi, dělají velmi žádoucí pracovní sílu.

Není příliš známou skutečností, že výhodné podmínky pro transformaci vytvořil samotný komunistický režim v Československu. Švejnar se tom zmiňuje následujícím způsobem:

„Ve srovnání s mnoha jinými zeměmi střední a východní Evropy dostala Česká republika počáteční „injekci“ díky obezřetné hospodářské politice, kterou prováděla komunistická vláda. Na rozdíl od hyperinflace v Polsku a významným inflačním momentům ve většině dalších zemí střední a východní Evropy, vstoupilo dřívější Československo do procesu transformace s velmi nízkou inflací. Mělo také nízký rozpočtový deficit a zahraniční dluh. A konečně, plánovacím úřadům se podařilo mít systém poměrně dobře pod kontrolou, takže v České republice bylo méně schodků a menší monetární převis než ve většině ostatních centrálně plánovaných ekonomik.“ (Švejnar, 1997, str. 13)

1.2. Nezaměstnanost

Studie Jana Švejnara, Katherine Terrellové a Daniela Münicha (Švejnar, 1997, str. 237) se zabývá dynamikou nezaměstnanosti v České a Slovenské republice, tedy porovnáním disproporce mezi Českou republikou, transformační zemí s nízkou nezaměstnaností, a Slovenskem, které představuje opačný příklad transformující se ekonomiky, tedy s vysokou nezaměstnaností, a snaží se najít její příčiny. Ty vidí mimo jiné v rychlém růstu nových firem, vyžadujících velký počet nových pracovníků, v schopnosti velkého počtu českých pracovníků založit své vlastní soukromé podniky, a také v aktivní politice zaměstnanosti v ČR. Pro nás je ovšem v tuto chvíli důležitý fakt, že se České republice povedlo v prvních letech transformačního období udržet inflaci na velmi nízké úrovni, na rozdíl od ostatních států střední a východní Evropy, které procházely transformací. (tabulka MMF, Světová banka). Tato skutečnost měla bezpochyby výrazný vliv na všeobecnou podporu transformačních procesů v České republice. Zvláště v prvních letech, kdy občané všech těchto států poprvé na vlastní kůži, či lépe řečeno na vlastní peněžence, pocítili často drastické reformy systému, mohla vysoká nezaměstnanost přispět k nespokojenosti občanů a tlaku na vládu, aby zmírnila postup reforem. V ČR se tak nestalo, i díky tomu, že se vládě OF a vládě Václava Klause podařilo udržet nezaměstnanost na velmi nízké úrovni.

1.3 Sociální politika

Není pochyb o tom, že prosazení radikálních a přitom nutných reforem vyžaduje společenský konsenzus. Vláda, která by se snažila dělat příliš tvrdé reformy a nebrala přitom ohled na sociální situaci občanů by musela přijít i o většinovou podporu obyvatel, a také by v dalším volebním období nemusela znovu dostat důvěru voličů. Přitom každé zpomalení reforem na jejich začátku se mohlo projevit jako osudné. Jak tedy prolomit tento začarovaný kruh?

Radikální reformy v České republice probíhaly za zvýšené aktivity sociální politiky, která měla minimalizovat negativní dopady transformace na standard běžného občana. Sociální stát se v těchto letech ukázal být velmi významným faktorem stability. Liberalizace cen z 1.1.1991 byla doprovázená novým druhem sociálních příspěvků, které byly v první etapě vyplácené všem obyvatelům, v druhé fázi jen těm, kteří nebyli ekonomicky aktivní, od dubna 1993 pak rodinám s ekonomicky závislým dítětem, jejichž příjmy nebyly vyšší než státem určené minimum. Systémová změna přišla v květnu 1995, kdy byl přijat nový zákon o státní

sociální podpoře. Ten určil, že se státní sociální podpora poskytuje ve formě devíti dávek, o které občan musí požádat okresní úřad, přičemž tyto dávky byly poměrně štedré. Ceny bytů také neunikly zmiňované liberalizaci cen, ovšem se značnými výjimkami. Především se jedná o regulované nájemné, dědictví z komunistických dob, čili zákon, který stanoví, že ceny v určitých kategoriích bytů nemohou růst podle tržního principu, nýbrž výši nájmu má určovat stát. Byty s regulovaným nájemným představují kolem 20% celkového bytového fondu, žije v nich přibližně 2,5 miliónů obyvatel. Ani pravicové vlády se neodvážily k deregulaci nájemného, velmi nepopulárním opatření, které by zajisté vyvolalo mnohé negativní reakce. Od 1.6.1992 se čistý nájem, bez služeb, zvyšuje o celých 100 procent. Každým dalším rokem ceny stále rostou, nicméně každá vláda se snažila zmírnit negativní efekty vyplácením sociálních dávek, od roku 1992 se vláda snaží individuálně pomáhat domácnostem s nízkými příjmy. Od 1.1.1996 vstupuje v platnost nový druh sociální podpory, na základě kterého se stát systematicky podílí na financování bydlení domácností s nízkými příjmy. Příspěvek na bydlení v prosinci 2000 pobíralo 308 tisíc domácností, na její výplatu bylo vynaloženo více než 210 miliónů korun. (Spěváček, 2002, str. 445). V období 1997-2000 stát reagoval na zvýšení cen nájmu a tepla tím, že finančně přispěl nejohroženějším skupinám obyvatel

Důchodový systém také dokázal čelit ekonomickým otřesům. Růst cen byl doprovázen valorizacemi důchodů, v období mezi roky 1990-2000 byly důchody celkem třináctkrát valorizovány. V roce 1995 byl po dlouhých diskusích přijat zákon o důchodovém pojištění, který sice přišel se zvýšením věkové hranice odchodu do důchodu, stejně jako se zavedením flexibilní hranice odchodu do důchodu, nicméně nepřišel s radikální reformou celého systému. Specifikou českého důchodového systému jsou tzv. náhradní doby, určitá období, která se započítávají do celkového důchodu, ačkoliv se během nich neplatí pojistné. Jedná se, mimo jiné, o období studia, základní vojenské služby (která byla později zrušena) či například o období péče o dítě. Tento systém náhradních dob nebyl po celou dobu transformace zásadním způsobem pozměněn, což pro občany jistě představovalo značnou výhodu. Velká míra solidarity českého důchodového systému je daná redistribucí příjmů: osoby s vyššími příjmy mají relativně nižší důchody, jelikož poměr důchodů k dosahované mzdě klesá s rostoucí mzdou, což znamená, že je systém štedrý pro důchody z nízkých příjmů a naopak neposkytuje adekvátní náhradu pro důchody z nadprůměrných příjmů. (Spěváček, tabulka).

Transformační proces se nikde neobešel bez bolestných ekonomických opatření, nicméně přílišné zatížení občanů vede k nespokojenosti a tlaku na vládu, aby změnila svojí politiku. Česká republika poměrně hladce zvládla transformační období i zásluhou toho, že nezanedbala roli sociálního státu. Aktivní sociální politika, opatrný přístup k reformám zákonů z dob komunismu, které zajišťovaly sociální smír, stejně jako udržení nezaměstnanosti na nízké úrovni, byly jistě jednou z příčin společenského souhlasu s průběhem reformem. Prozíravá politika českého státu, který prosazoval radikální ekonomické změny systému, aniž by přitom výrazně omezil výhody sociálního státu, je dle autora jedním z klíčových faktorů úspěšnosti celé transformace v České republice.

Česká republika se řadí k zemím, které měly relativně velmi dobré výchozí postavení a vhodné předpoklady pro transformaci. Významnými faktory pro úspěšnou realizaci transformace byly jak dílčí pozitivní ekonomické parametry, zděděny z dob komunismu, „lidský kapitál“ v podobě vzdělané a přitom levné pracovní síly, tak i úspěšně vedena politika v počátečních letech transformace, kdy se podařilo udržet inflaci a nezaměstnanost na nízké úrovni. Štedrá sociální politika pak byla garantem sociálního smíru, a jako taková velmi důležitá pro hladký chod reformem.

2. Scénář ekonomické reformy

2.1. Politicko-ekonomické události a spory o Scénář

Po listopadových událostech roku 1989 následoval pád komunistického režimu, čímž se otevřely možnosti pro rozsáhlé politické a ekonomické změny v Československu. Již koncem roku 1989 došlo k několika významným politickým událostem: proběhla volba prezidenta, jímž se stal Václav Havel, byla jmenována vláda Národního porozumění s Mariánem Čalfou v jejím čele, došlo k rekonstrukci parlamentu. Vše se v těchto dnech dělo velmi rychle, události byly poznamenány všeobecnou euforií a vědomím historického významu této chvíle. Slavný rok 1989 poznamenal zásadním způsobem dějiny Evropy a světa: Československo nebylo výjimkou.

V dalším roce pak v červnu probíhají první svobodné volby, po desetiletích komunistického režimu, vítězem se stává Občanské fórum, na Slovensku vítězí partner OF Veřejnost proti násilí. Nicméně Občanské fórum nebylo standardní politickou stranou: jednalo se o zvláštní volné sdružení různých seskupení a proudů, jejímž společným jmenovatelem byla touha po demokratických změnách ve společnosti. Zdá se, že v porevolučním období je existence takového různorodého bloku velmi přínosná, jelikož ten pomáhá sjednotit veškeré demokratické síly a prosadit základní demokratické změny, které by nejlépe vyjádřily vůli všech občanů. Předsedou vlády se opět stal Marián Čalfa, zatímco předsedou české vlády byl Petr Pithart a slovenské vlády Ján Černogurský. Byla přijata nová ústava, nové zákony garantovaly politická práva a občanské svobody, stejně jako i svobodu podnikání. Stát změnil svůj název na Českou a Slovenskou federativní republiku.

Zároveň je rok 1990 klíčový pro rozhodnutí o budoucí podobě transformace. Po celý rok probíhají závažná jednání o strategii přechodu na tržní ekonomiku, vše vrcholí v září, kdy Federální shromáždění přijímá Scénář ekonomické reformy, kterému se podrobněji věnuji níže. Dochází k třem postupným devalvacím československé koruny na konečných 28 Kč za 1 US dolar, které mají připravit vnitřní směnitelnost koruny. Současně dochází ke zdražování, či kulantním ekonomickým slovníkem řečeno k „dílčí úpravě cen“: kvůli odstranění záporné daně z obrátu u cen potravin potraviny zdražují o 25%.

„Československá koruna byla v průběhu roku třikrát devalvována vůči konvertibilním měnám: 8. ledna 16,6%, 15. října o 55,3% a 28. prosince o 16 %. Zatímco ke konci roku 1989 byl kurz 14, 29 korun za dolar, na konci roku 1990 byl již 28 korun za dolar.“

(ČNB)

O české ekonomické strategii v tomto období píše Švejnar:

„Základním záměrem československých politiků, kteří se dostali k moci v letech 1989 a 1990, bylo udržet makroekonomickou stabilitu v průběhu transformace k tržní ekonomice. Aby tohoto cíle dosáhli, začali proces transformace restriktivní fiskální a monetární politikou současně s přísnou mzdovou kontrolou. Ceny byly zatím prakticky zcela uvolněny. Protože ekonomika na konci 80. let byla relativně stabilní s nízkým zahraničním dluhem a adekvátními zahraničními devizovými rezervami, zvolili po významných devalvacích v roce 1989 a 1990

režim pevného měnového kursu s vnitřní konvertibilitou...Zatímco byl zaváděn vyvážený přístup k makroekonomické stabilizaci a zrušená RVHP, byla země vystavena velkému šoku z kolapsu sovětského trhu-a dalším následným šokům, jako bylo začlenění východního Německa (čelný obchodní partner) do ekonomiky západního Německa.“(Švejnar, 1997, str.15)

Před hlavními aktéry politického a ekonomického života stál obrovský úkol vytvoření tržního systému v Československu. Jak už bylo řečeno, Občanské fórum bylo pestrou směsicí různých politických sil se společným cílem-prosadit demokratické změny v české společnosti. Přesto však rozdíly zůstaly značné, což se projevilo i v různých názorech na to, jak by tato transformace měla vypadat. Přitom ve sporu nešlo o smysl změn samotných, které byly pokládány za nutné a nezbytné, ale především o to, jak rychlé mají tyto změny být, a jaký má být jejich rozsah. V zásadě se jednalo o dvě odlišné koncepce transformace, které odrážely spor mezi zastánci neviditelné ruky trhu bez přívlastku a příznivci sociálně tržního modelu transformace. Představitelem tvrdé linie byl tehdejší ministr financí Václav Klaus, zosobněním opatrnějšího způsobu transformace se stál Valtr Komárek, místopředseda vlády Československé federativní republiky.

Před přijetím samotného Scénáře ekonomické reformy bylo nutné posoudit relevantní ekonomické návrhy odborníků o tom, jak by měla transformace vypadat. Václav Klaus spolu se svým týmem předložili materiál „Strategie ekonomické reformy“, ve kterém podporovali kupónovou metodu rychle privatizace s důrazem na makroekonomickou stabilizaci. Alternativou byl „Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“, který vypracovala Hospodářská rada ČR-podle tohoto návrhu měla transformace proběhnout pomaleji a „šetrněji“ vůči občanům, privatizace měla být provedena standardními metodami, nikoliv metodou kupónové privatizace. Své návrhy představily i Ekonomický a Prognostický ústav ČSAV, či Vysoká škola ekonomická. Před politickými činiteli nyní stálo velmi odpovědné a závazné rozhodování, které mělo předurčit osud Československa, a později i České republiky, na dlouhá léta dopředu.

K nezáviděníhodné situaci vlády národního porozumění se expertní skupina v čele s tehdejší místopředsedou vlády Františkem Vlasákem::

„...Řečeno bez obraznosti, v popsané specifické čs. situaci jedinou možnou a reálnou strategií přechodu k tržní ekonomice od počátku bylo: převzít jako roční provizorium připravený polovičatý mechanismus a s jeho disponibilními nástroji centrální regulace v tomto období minimalizovat jeho potenciální destabilizační účinky; současně však intenzívně připravovat ucelený, konsistentní soubor systémových změn, který by mohl být jako jeden velký balík komplexně realizován od 1.1.1991. fakt, že tomu hned v počátku nedošlo, a že naopak dílčí korekce připraveného mechanismu zpochybnil platnost vyhlášených pravidel hry, nezmiřnil, ale naopak prohloubil destabilizační tendence ekonomického vývoje obsažené již v samotné konstrukci tohoto mechanismu (Šulc, 1998, str.74)“

Šulc navazuje:

„Součástí velkého balíku byla transformace cenového systému (zrušení dvoukruhové soustavy a liberalizace většiny cen), nová pravidla podnikání (obchodní zákoník), nová daňová soustava a všeobecná deetatizace a komercializace starých podniků (jejich přeměna na kapitalizované společnosti s peněžně vymezeným základním jměním na základě zůstatkové

hodnoty jejich majetku, oddělení od státního rozpočtu a existenční závislosti na tržbách). Následný balík zahrnoval program postupného otevírání čs. ekonomiky světovým trhům a postupné privatizace“ (Šulc, 1998, str. 74)

V předchozím odstavci je v podstatě představena koncepce české vlády, kterou známe pod názvem „Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“. Klausův scénář předpokládal jinou dynamiku průběhu transformace. Důraz byl kladen na rychlost denacionalizace a cenové liberalizace, včetně nutného zajištění směnitelnosti české koruny. Privatizace měla být provedena co nejrychleji, přičemž se za jedinou známou metodu zrychlení celého procesu považovalo rozdání konkrétní části národního majetku domácímu obyvatelstvu.

„Představa o realizaci této koncepce zahrnovala převedení jednotlivých státních podniků na akciové společnosti. Vybraná část majetku těchto státních akciových společností spolu s majetkem v komunálním vlastnictví měla být obyvatelstvu nabídnuta zdarma, prostřednictvím majetkových kupónů. Pokud by nebyl majetek nabízený za kupóny celý prodán, předpokládal se prodej za peníze domácím a zahraničním investorům. Počítalo se s uskutečněním více než jedné privatizační vlny... Pokud jde o liberalizaci cen, předpokládalo se simultánní uvolnění cen s liberalizací dovozu... Srovnáme-li tedy oba scénáře, zjistíme, že se nelišily pojetím „cílového řešení“. Jednoznačně deklarovaly nezbytnost totálního rozchodu s ekonomickým mechanismem založeném na centrálním plánování a jeho transformaci na peněžně tržní mechanismus s adekvátními systémotvornými i regulativními prvky. Lišily se však v několika významných aspektech způsobu, jakým má být tohoto cílového řešení dosaženo. Šlo o dvě skupiny problémů: způsob liberalizace cen zejména ve vztahu k zahraničním trhům (tempo otevírání čs. ekonomiky světu) a způsob vlastnické transformace státních podniků“ (Šulc, 1998, str. 75)

Ohledně liberalizace cen panovala jistá shoda v odmítnutí protahování liberalizace vnitřních cen čili jejího rozložení na více let, obě strany se shodovaly na nutnosti průvodních finančních kompenzací. Federální vláda je chtěla vztáhnout jen na obyvatelstvo, zatímco český scénář chtěl kompenzace vztáhnout i na podnikovou sféru. Ve věci otevírání československé ekonomiky světu však existovaly významné rozdíly mezi dvěma koncepcemi. Podle federálního scénáře měla liberalizace zahraničního obchodu měla být okamžitá, což ale vyžadovalo vysokou míru devalvace koruny, který by znamenal náhlý a prudký vzestup cen. Český tým většinou obhajoval strategii dvou kroků při této operaci, který počítal s částečnou liberalizací při zachování určitého stupně regulace zahraničního obchodu a devizového trhu. Volný trh měl být rozšiřován postupně, cílem by byla úplná deregulace.

Klíčový spor se ovšem týkal strategie vlastnické transformace. Federální čili Klausův scénář počítal s co nejrychlejší možnou přeměnou na soukromé podniky, přičemž se v tomto pojetí klasické verze privatizace jeví jako nevyhovující-pro svou pomalost a nedostatek domácích kapitálových zdrojů. Řešením podle nich byla kupónová privatizace, podle které se měl majetek zestátněných podniků rozdělit mezi občany jakožto soukromé vlastníky.

Expertní tým české vlády považovali tento postup za vhodný ve sféře malých a středních podniků. Nicméně, měli jiný názor ve věci privatizace velkých podniků. Šulc píše:

„Pokud však šlo o privatizaci velkých státních podniků, byla většina ekonomů českého expertního týmu skeptická vůči očekávání, že kupónová privatizace jednorázovým formálním vytvořením milionů nových vlastníků může dosáhnout obdobné změny jejich motivací a tržního chování. Ve velkopodnicích už dávno došlo k oddělení vlastnictví, managementu a

zaměstnaneckých zájmů. Vlastníci ovlivňují rozhodování jen nepřímo, svým hlasováním na valné hromadě akciové společnosti (rozptýlené vlastnictví tento vliv oslabuje či přímo znemožňuje), anebo koupí či prodejem svých akcií na kapitálovém trhu. To ovšem vyžaduje určitou kvalifikaci, kterou nebylo možno v krátké době předpokládat u vlastníků vzešlých z masové kupónové privatizace.

Navíc bylo chování velkopodniků při vstupu do podmínek tržní ekonomiky do značné míry předurčeno jejich čtyřletou účastí v mechanismu centrálně plánované ekonomiky. Státem regulované kapitálové přerozdělování, zpravidla podle jiných než ekonomických kritérií, vytvořilo pro jednotlivé podniky zcela rozdílné, na jejich podnikatelské schopnosti zcela nezávislé, startovní podmínky.

Právě pro tyto a ještě další okolnosti doporučoval expertní tým české vlády zvolit pro sféru velkých státních podniků jinou strategii přeměny vlastnických vztahů. Ta se měla uskutečnit ve dvou krocích. V prvním mělo dojít k všeobecnému odstátnění (deetatizaci) státních podniků souběžně s liberalizací cen na trhu zboží a služeb. Na ní pak měl plynule navázat krok další-privatizace. Základním smyslem tohoto dvoukrokového řešení bylo umožnit, aby na liberalizované trhy vstupovaly podniky již jako v podstatě plnohodnotné tržní subjekty schopné chovat se podle obecně platných „pravidel hry“ tržní ekonomiky (Šulc, 1998, str. 76)

2.2. Konečná podoba Scénáře

Výslednou podobu Scénáře ekonomické reformy schválilo Federální shromáždění v září 1990. Spěváček tvrdí, že dokument představoval kompromis mezi návrhy české a federální vlády, ačkoliv bývá často spojován s Klausovým liberálním pojetím transformace. Dále konstatuje, že „Scénář“ zahrnoval tyto hlavní části:

„Makroekonomický rámec ekonomické reformy, v němž měla hrát hlavní úlohu především restriktivní měnová a fiskální politika s připravovanou daňovou reformou

Změna vlastnických poměrů v ekonomice, která měla být urychlena malou privatizací, restitucemi a následně velkou privatizací

Liberalizace cen, stanovená na 1. leden 1991, při níž se měla uvolnit převážná část velkoobchodních cen s přímým propojením na maloobchodní ceny.

Vnitřní směnitelnost československé měny, jako nezbytný předpoklad liberalizace dovozů. Zásadní problém zavedení vnitřní směnitelnosti představovalo stanovení výchozí úrovně kurzu československé koruny k volně směnitelným měnám, přičemž „Scénář“ obsahoval dvě alternativy: řádově 20 Kč, resp. 24-30 Kč za US dolar.

Sociální souvislosti ekonomické reformy, které měly vyústit v předložení návrhů zákonů v oblasti sociálního zabezpečení, zaměstnanosti, kolektivního vyjednávání a státní sociální podpory.

Strukturální politika, která měla především podpořit žádoucí strukturální změny, umožnit přechod na tržní mechanismus a udržet chod národního hospodářství.

Specifika agropotravinářského komplexu.

Scénář dále obsahoval 3 přílohy (vnější a vnitřní podmínky ČSFR při vstupu do ekonomické reformy, scénář ekologické strategie v podmínkách ekonomické reformy a opatření na podporu účasti zahraničního kapitálu a zahraniční pomoci v československé ekonomice). Jako samostatný dokument byl zpracován Scénář sociální reformy“ (Spěváček, 2002, str. 20)

Přijetí Scénáře ekonomické reformy bylo rozhodným krokem k vytvoření dlouhodobé ekonomické strategie České republiky. Přesto se však ze „Scénáře“ v žádném případě nestalo nezvratné dogma, které by bylo slepě následováno československými politiky. Praktická politika byla záležitostí aktuální vládnoucí garnitury, zásadní reformy z roku 1991 ještě patřily do konceptu „Scénáře“. Tento dokument však nepočítal s mimořádně důležitou událostí, jakou byl rozpad Československa, ani s okolnostmi, které k tomuto vývoji vedly. Proto se vývoj událostí už od roku 1992 začíná „vymykat“ předpokládanému vývoji událostí podle „Scénáře“. Volby v roce 1992 vyhrává Občanská demokratická strana a Václav Klaus se stává předsedou české vlády, čímž v praxi vítězí Klausova metoda transformace, jejíž myšlenky jsou obsaženy v zmíněném dokumentu „Strategie ekonomické reformy“. ODS sestavila vládu se třemi menšími stranami, KDS, KDU-ČSL a ODA, avšak v praxi to byl vždy Klaus, kdo v této koalici měl poslední slovo, a tak mohl v klidu prosadit svou koncepci ekonomické transformace, aniž by přitom musel brát přílišné ohledy na kohokoliv.

Anebo, jak to se k tomuto tématu vyjádřil Václav Klaus :

„Nejčastěji slyším výtky na rozdíl mezi scénářem reformy a jejich průběhem. To bych chtěl vetovat. Rozdíl není a nemůže být. Scénář naplňován je, ale (...) ekonomická reforma není diktována nějakým nadčlověkem, který sedí mimo čas a pomoci tlačítek prostě startuje jednotlivé operace reformy. Tak to není. Žijeme v demokratickém světě, kde jednou víc zabere parlament, podruhé rozhodnou rozdílné názory národních vlád, potřetí o sobě dají vědět odborové organizace, počtvrté seskupení průmyslníků a popáté dojde k nějaké dramatické události ve světové ekonomice. Scénář naší reformy běží v tomto reálném čase“ (Mladá fronta, 28.3. 1991)

Klausova verze transformace se ovšem nechala inspirovat některými pracemi významných světových ekonomů:

„...Za hlavní zdroj inspirace lze označit zejména práce ekonomů neorakouské školy (Fridrich Augustin von Hayek, Ludwig von Mises), freiburské školy (Walter Eucken), chicagské monetární školy (Milton Friedman), školy veřejné volby (Roger Tullock, James Buchanan), školy vlastnických práv (Ronald Coase) a teorii tvořivé destrukce (Josef A. Schumpeter). V oblasti hospodářské praxe je možno nalézt inspiraci v reaganomice a thacherismu, ale i v poválečném „německém hospodářském zázraku“. Nicméně je nutné objektivně říci, že i když proces transformace čerpal z těchto teoretických zdrojů, tak skutečný proces transformace byl založen na pragmatické hospodářské politice, tj. politice drobných po sobě následujících kroků, které vždy musely reagovat na nově vznikající problémy. Dále ve většině zemí tento proces transformace vycházel i z doporučení vnějších mezinárodních institucí, jako jsou Mezinárodní měnový fond a Světová banka...Je vhodné připomenout, že výše uvedené inspirační zdroje jsou tvrdou kritikou jak centrálního plánování, tak keynesiánské politiky státních zásahů“ (Tomšík, 1998, str.71)

2.3.Klausovo hodnocení privatizace

Václav Klaus, spolu s duchovním otcem české kupónové privatizace Dušanem Třískou a významným ekonomem Tomášem Ježkem, tím na sebe vzali ovšem obrovskou zodpovědnost. Přes původní optimistická prohlášení byl sám Václav Klaus například v hodnocení celého průběhu privatizace za jeho vlády poněkud střízlivější:

*„Privatizace u nás proběhla určitě nejrychlejším způsobem ze všech srovnatelných zemí. Jako blesk se přehnala malá privatizace, která znamenala, že na naše nejvíce postátněná ekonomika se v malém až středním byznysu stala ekonomikou soukromou. Velmi razantně jsme zahájili velkou privatizaci pomocí kupónové metody, a koneckonců daleko rozsáhleji než kterákoliv jiná postkomunistická země jsme provedli restituce. Toto všechno znamenalo masivní přesun vlastnictví. Hodnotit privatizační proces dnes, s x-letým odstupem, se mi zdá v jednom smyslu poměrně jednoduché. Myslím, že to byl obrovský krok vpřed, a nesouhlasím s hodnoceními, že při našem privatizačním procesu došlo k nějakému nadměrnému a neúnosně velkému počtu problémů, skandálů, komplikací i přečinů. Musím trvat na tom, že privatizace je nesmírně obtížný jev. Každá privatizace znamená, že ten, kdo skončí na druhém, třetím, desátém místě (neboli on neprivatizuje), hledá všechny možné argumenty pro to, aby předvedl, že on je lepší než ten první, a pokouší se denuncovat výsledky tohoto privatizačního rozhodnutí. **Vždycky říkám, že hodnocení privatizačního procesu je spíše hodnocením typu krasobruslení než hodnocením ve skoku dalekém**(zvýrazněno autorem práce). *Ve skoku dalekém je velmi jednoduché přenést pásmo a změřit, že skokan skočil 8m 3cm, a když někdo skočil 8m 2cm, tak je druhý z objektivního, lehce změřitelného hlediska. V privatizaci se jedná o multikriteriální proces, kdy neexistuje předem definovaná váha jednotlivých faktorů, které dáváme do hry. ...a dívám li se na to zpětně, tak si myslím, že se privatizace udržela v relativně slušném, řekl bych „po česku slušném“, způsobu* (zvýrazněno autorem práce) , který je dost odlišný od zemí na východ od nás.“ (Jungling a další, 1998, str.62, 63, 64)*

Zajímavé, je že tato kniha vyšla na jaře roku 1998, těsně před volbami do Poslanecké sněmovny, nedlouho po vypuknutí politické krize a pádu Klausovy vlády na podzim 1997. Tato skutečnost se dle mého názoru patrně projevila v citované pasáži, kdy Václav Klaus volí opatrnější tón a nepřímo, připouští možné neblahé důsledky privatizace. Těžko říct, zda se jednalo o určitou sebereflexi, předvolební opatrnost či něco jiného, nicméně transformační omyly jsou, jak se mi zdá, stále chápány jako nepatrné vedlejší důsledky na principiálně správné cestě českého způsobu transformace.

Z předchozích řádku mimo jiné vyplývá, že hodnocení privatizace by nemělo podléhat objektivně měřitelným hodnotám, ale že je spíše záležitostí jakéhosi „uměleckého dojmu“ (paralela s krasobruslením). To však ale znamená, že privatizace je věcí jakýchsi drobných detailů a osobních preferencí, že nemůžeme v podstatě zhodnotit, zda byla „dobrá“ či „špatná“, nýbrž máme právo pouze konstatovat, že se udržela v „relativně slušném“, „po česku slušném“ způsobu. Těžko říct, co si čtenář má pod tímto pojmem představit. V porovnání se zeměmi na východ od České republiky se jedná samozřejmě o vývoj pozitivní, tyto země však také měly jinou pozici a musely v průběhu transformace čelit zcela jiným politickým a ekonomickým problémům. To také neznamená, že bychom v konkrétním českém případě nemohli diskutovat o tom, zda transformace a privatizace nemohly být provedeny jinak, zvláště v pozdějších fázích.

2.4.Zdislav Šulc a jeho kritika privatizace

Podle Šulce je jedním z hlavních zdrojů potíží české transformace teoretická nepřipravenost většiny ekonomů na novou situaci. Nabízí nám přesnou analýzu:

„Bylo zřejmě největší slabinou transformačního uvažování většiny ekonomů, že neznali a nevyvodili závěry právě z poznatků, které v tomto směru byly obsaženy ve zkušenostech poválečné západoněmecké transformace. Poznatek německých ordoliberalů, že soukromé podniky vykazují v centrálně plánované ekonomice stejně neracionální a neefektivní stereotypy chování jako zestátněné socialistické podniky, upozorňoval, že soukromé vlastnictví samo o sobě tuto racionalitu a efektivnost nezaručuje. Naznačovaly to ostatně už dávno před tím neoklasické analýzy takových fenoménů industriálních ekonomik, jako byly monopoly a oligopoly (Chamberlin, Robinsonová a další). A rovněž analýzy prokazující oddělení a osamostatnění instituce vlastnictví od řízení (managementu) ve velkopodniku (zejména v podobě akciové společnosti-Berle, Means, Burham).

Ignorování těchto poznatků bylo zdrojem zkratkovitého uvažování o přímé privatizaci jako klíčové oblasti transformace ekonomik státního socialismu na ekonomiku peněžně tržní, jejíž rychlost proto rozhoduje o úspěchu. Nerozlišovalo se přitom mezi kvalitami vlastníka individuálního (drobný podnikatel) a kolektivního (např. akciová společnost). Zatímco v prvním případě se tři motivační roviny pracovníka, vlastníka a manažera spojují v jedné osobě či v nevelkém jejich počtu, v druhém případě dochází k diverzifikaci těchto motivačních rovin mezi více osob či skupin a často i k jejich konfliktnímu, ba přímo konfrontačnímu vymezení.

Koncepce přímé (zejména pak kupónové) privatizace předpokládala, že kolektivní vlastník má stejné vlastnosti a motivace, jako vlastník individuální. To ovšem byla jenom naruby obrácená představa politické ekonomie socialismu, podle které zrušení soukromého vlastnictví jednorázovým zestátněním automaticky vede k netušenému rozvoji výrobních sil. Bylo-li možné přímou privatizací dosáhnout rychlého motivačního zvratu ze dne na den ve sféře drobného podnikání (tzv. malá privatizace), bylo iluzí očekávat totéž ve sféře velkopodniků. A to jak z důvodů časových (náročnost na přípravu), tak i věčných (nepřipravenost nově vznikajících ekonomických subjektů pro novou roli v privatizovaných podnicích).

Právě nerespektování těchto skutečností vedlo ke vzniku tzv. vlastnického vakua v několikaletém období kupónové privatizace s fenomény „spontánní privatizace“ a „předprivatizační agónie“. Velký časový odstup mezi vytvořením tržního prostředí (liberalizace trhu) a zformováním nových funkčních vlastníků vytvořily příznivé prostředí pro právně zpravidla nepostižitelné a přitom nefunkční přerozdělování státního majetku“ (Šulc, 1998, str.78)

Po velmi dlouhou dobu vedli odborníci vášnivě diskuze o účelnosti a vhodnosti zvolené transformační strategie, především kupónové privatizace. K skupině, která zastávala názor Václava Klause a obhajovala myšlenku rychlé privatizace prostřednictvím kupónové metody, patřili mimo jiné Tomáš Ježek, Dušan Tříška, Vladimír Dlouhý anebo Karel Kříž. Jiný názor měli ekonomové jako Lubomír Mlčoch, Pavel Mertlík či Zdislav Šulc, kteří upřednostňovali aktivnější roli státu při procesu transformace.

2.5.Zhodnocení a alternativa

Zastávám názor, že počáteční opatření z roku 1991, spojená s liberalizací cen a služeb, stejně jako s restriktivní fiskální politikou s důrazem na potlačení inflace, je třeba považovat za

nejen potřebné, ale i nutné. Vláda Václava Klause, přes veškeré omyly a přehmaty dokázala přeměnit centralistickou ekonomiku České republiky a postavila základ fungujícímu tržnímu hospodářství, což patří k jejím nesporným historickým zásluhám. Smysl kupónové privatizace a její efektivita v porovnání s klasickými metodami privatizace, nehledě na „vedlejší následky“ určitého podcenění regulačního a institucionálního rámce- to jsou však témata, která si zaslouží podrobnou a seriózní analýzu, oproštěnou od emocí a politického kontextu. Nepolemizují tedy s počátečními radikálními reformami z let 1990. a 1991., které se jeví jako velmi důležité a prospěšné. Na základě porovnání se zeměmi jako je Maďarsko, které na začátku 90. let zvolilo méně bolestnou transformační cestu, se český recept zdá být daleko úspěšnější. Sdílím však názor Václava Spěváčka, který píše, že ze samotné podoby Scénáře ekonomické reformy vyplývá určité podcenění regulačního a institucionálního rámce, které je zárodkem mnoha budoucích problémů české privatizační cesty.

Alternativa k tomuto pojetí rychlé transformace byla koncepce gradualistická, která však v zemích jako je například Maďarsko nebyla úspěšná, ani ekonomicky (zaostávání hospodářství), ale ani politicky (vítězství zastánců rychlé privatizace ve volbách roku 1995). Polsko a tehdejší Československo, které od počátku zvolily ostrý kurz, dosáhly tímto způsobem důležitých ekonomických úspěchů na začátku transformace: pozdější potíže, dle mého názoru, nebyly projevem špatně zvoleného způsobu transformace, ale nedomyšleným konceptem kupónové privatizace. V případě, že by gradualistická koncepce zvítězila i v Československu, velmi pravděpodobně by situace vyvíjela podobně jako v Maďarsku: zpomalení hospodářského růstu, nepříznivé ekonomické výsledky, a možná i nespokojenost občanů, kteří by už ztráceli trpělivost a nechtěli stále jen čekat na slibované zlepšení životní úrovně, které je však závislé na radikálních reformách. Současná diskuse o deregulaci nájemného nám může připomenout důležitost rychlých a radikálních změn na začátku 90. let. Kdyby deregulace nájemného byla uskutečněna v počátečních letech po pádu komunismu, kdy onen „politický kapitál“ byl stále vysoký, tedy podpora obyvatel tvrdému reformnímu kurzu byla stále značná, nemuselo by dojít k vleklým sporům a problémům ohledně nájemného. Dnes by okamžitá deregulace, jak se domnívám, zcela jistě nenarazila na souhlas většiny obyvatel, v prvních letech po pádu komunistického režimu však byla situace jiná, domnívám se, že právě v té době, vzhledem k vysoké podpoře obyvatel reformám, byla ta správná chvíle pro nepopulární krok, jakým bezesporu deregulace nájemného je. Ukázalo se i v tomto případě, že rychlý a trochu bolestivý „řez“ je často lepší než dlouhé otálení s nezbytnými reformami, které se s ubíhajícím časem stále obtížněji prosazují, vzhledem k sociálnímu momentu a ztráty porevolučního nadšení.

3. Nástup kupónové privatizace

3.1. Rozjezd ekonomických reforem

Rok 1991 je zásadním rokem pro začátek reforem v Československu, který do značné míry poznamenal další vývoj celé země. Velké transformační dobrodružství mohlo začít. 1. ledna začíná liberalizace cen a zahraničního obchodu, cenová liberalizace měla umožnit vznik tržně založeného mechanismu, zatímco liberalizace zahraničního obchodu, spolu se zavedením vnitřní směnitelnosti československé koruny, umožnila vstup zahraničních firem na český trh a vytvoření konkurence domácím výrobcům. Zánik RVHP vyvolal značný otřes, který byl však do značné míry nutný při změně orientace ekonomiky na západoevropské trhy. V duchu „Scénáře“ se Československo přiklonilo k restriktivní měnové a fiskální politice, s ohledem na kontrolu inflace a připravovanou daňovou reformu, následovala ekonomická recese a cenový skok, se kterými však ekonomové počítali a chápali jako bolestnou nutnost na správné cestě k vyspělé tržní ekonomice.

Federální shromáždění koncem roku odhlasovalo zákon o Státní bance československé, který reguloval její postavení a učinil z ní standardní banku, přijat byl také zákon o bankách, ve kterém byla určena základní pravidla pro vznik obchodních bank. Tím se otevřel prostor pro vstup jiných bank na československý trh, což bylo jednou z nutných podmínek úspěšné transformace bankovního sektoru. Během roku 1991 začaly první aukce malé privatizace, v listopadu téhož roku odstartovala také registrace kupónových knížek pro plánovanou kupónovou metodu velké privatizace.

Kupónová privatizace, kterou jsem se částečně také zabýval v předchozí kapitole, je sice jen jedním z bodů Scénáře, kde se předpokládá rychlý nástup privatizace, nicméně svým významem bodem zcela mimořádným. Domnívám se, že spor o zvolenou metodu privatizace a prosazení kupónové metody oproti standardním privatizačním metodám, přesahuje debatu o podobě Scénáře, projednanou v předchozí kapitole, a zaslouží si zvláštní pozornost.

Malá privatizace, čili privatizace drobného podnikání, spočívala v možnosti prodeje malých státních provozoven soukromým osobám prostřednictvím veřejných aukcí. Zahájena byla v lednu 1991. Restituce majetku, čili navrácení majetku (konfiskovaného po roce 1955 a po únoru 1948) původním vlastníkům byla provedena poměrně rychle během let 1990 a 1991.

Velká privatizace, privatizace velkých podniků, je ovšem

K těmto událostem píše Hanzlík:

„V socialistickém Československu byl cenový systém téměř úplně řízen administrativně. Relativní ceny i vztah cen domácích a zahraničních byly značně deformovány. Ceny tak neposkytovaly podklad pro skutečné a kvalifikované ekonomické rozhodování. První zásahy do cenového systému přišly již v roce 1990. Politicky velmi citlivé odstranění subvencování cen potravin, které vedlo k růstu jejich cen o 25%, provedla vláda těsně po volbách v roce 1990, kdy byla pravděpodobnost odporu obyvatelstva nejnižší. V roce 1990 byla také zvýšena cena nafty a benzínu. V lednu 1991 pak byla

zahájena rozsáhlá liberalizace cen, která se týkala 85% cen zboží a služeb, měřeno podílem na celkové hodnotě tržeb. I dále zůstaly regulovány ceny bydlení či energií. U potravin zůstal pohyb cen dočasně regulován, aby bylo zamezeno jejich šokovému nárůstu.

K 1. lednu 1991 byly také sníženy dotace u cen uhlí, plynu a tepla a odstraněny dotace průmyslových výrobků. Hlavní výhodou takto masivní cenové liberalizace bylo rychlé odstranění cenových deformací. Po liberalizaci začaly ceny odrážet relativní vzácnost zboží a služeb i strukturu poptávky. Od této chvíle tedy mohly ceny opět sloužit jako podklad pro efektivní ekonomické rozhodování. Vzhledem k monopolní struktuře ekonomiky však hrozilo, že podniky svého postavení jediného dodavatele zneužijí a ceny zvýší nepřiměřeně. Z tohoto důvodu bylo důležité, aby byla cenová liberalizace doplněna liberalizací zahraničního obchodu. Ta umožnila napojení českého cenového systému na světovou strukturu cen a zároveň zahraniční konkurence omezovala příležitosti domácích podniků ke zneužívání monopolního postavení

Před rokem 1989 byl zahraniční obchod Československa určován plánem. Struktura obchodovaného zboží byla deformována obdobným způsobem, jako byly deformovány výrobní kapacity ekonomiky. Hlavním obchodním partnerem byly země s nesměnitelnou měnou, tedy především země RVHP. V průběhu roku 1990 byly přijaty zákony, které umožňovaly soukromým i státním podnikům vyvážet produkty a dovážet potřebné vstupy. Skutečná liberalizace zahraničního obchodu začala 1. ledna 1991, kdy byla zavedena vnitřní konvertibilita koruny. Podniky mohly od té chvíle od centrální banky nakupovat zahraniční měny za účelem hrazení dovozu.

Hlavní argument pro rychlou liberalizaci zahraničního obchodu byl podobný jako u liberalizace cenové – náprava deformované struktury cen. Administrativně stanovené ceny nejen neodpovídaly nabídce a poptávce, ale byly odlišné i od cenové struktury na světovém trhu. Pokud by byly liberalizovány pouze domácí ceny a československá cenová struktura zůstala oddělena od světové, byla by i nadále struktura stimulů v ekonomice pokřivená a podniky by nemohly činit správná rozhodnutí o výrobě. Při částečné a postupné liberalizaci by se podniky zdráhaly investovat, neboť by nevěděly, jaké ceny za své produkty budou moci účtovat po otevření obchodu. Jinými slovy, potřebného narovnání cenové struktury mohlo být dosaženo pouze současnou a dalekosáhlou liberalizací jak domácích cen, tak zahraničního obchodu.

Zastánci postupné liberalizace argumentovali tím, že domácí podniky nebudou mít v konkurenci s efektivnějšími zahraničními výrobami šanci. Otevření však bylo nezbytné kvůli již výše zmíněnému omezení monopolního postavení domácích podniků. Domácí výrobci navíc byli před zahraniční konkurencí chráněni dvěma "polštáři". Již před liberalizací v roce 1990 došlo k významné devalvaci koruny a zafixování jejího kurzu. Podhodnocený kurz umožňoval konkurovat i méně efektivním podnikům. Mzdová regulace, jež byla součástí stabilizačních opatření, spolu s cenovou deregulací způsobila pokles reálných mezd v roce 1991 o téměř 24 procent. Pro obyvatele republiky byl tento pokles bolestný, podnikům však poklesly reálné mzdové náklady, což jim po liberalizaci mezinárodního obchodu pomohlo zmírnit dopady otevření domácího trhu zahraniční konkurenci. Uvolnění cen a zahraničního obchodu přineslo nebezpečí prudké inflace. K zamezení nekontrolovatelného růstu cenové hladiny a vzniku vnějších a vnitřních nerovnováh bylo nutné doprovázet liberalizaci stabilizačními opatřeními. Vláda z tohoto důvodu sáhla k fiskální a monetární restrikci, mzdové regulaci a devalvaci. Rozpočet pro rok 1990 i pro rok 1991 byl sestaven jako přebytkový. Současně docházelo k prudkému snižování podílu veřejných výdajů na HDP. V roce 1989 byl podíl veřejných výdajů na HDP 72,3%, o tři roky později už pouze 47,5%. Nejvíce byly sníženy výdaje na transfery podnikům, jejich podíl na HDP poklesl z 16% v roce 1989 na méně než tři procenta v roce 1995.

Fiskální restrikce byla doplněna obdobným směrem politiky monetární. Jejím úkolem v počáteční fázi transformace bylo zamezit, aby se počáteční skokové zvýšení cenové hladiny způsobené devalvaci a liberalizací stalo trvalým jevem. Vzhledem k neexistenci peněžních trhů a nízké citlivosti komerčních bank na standardní nepřímé nástroje měnové politiky byly hlavním nástrojem centrální banky pro řízení objemu peněz v ekonomice administrativní omezení výše úvěrů, které směly komerční banky

poskytovat. Měnová restrikce v roce 1991 byla přísná, přispěla však k rychlému pádu míry inflace po prvotním liberalizačním šoku. Administrativní řízení likvidity bylo postupně opouštěno a nahrazováno nepřímými nástroji (povinné minimální rezervy komerčních bank, úrokové míry). Úvěrové limity byly zrušeny v roce 1992.

Liberalizace a stabilizace dosáhla stanovených cílů a je považována za úspěšnou. Zejména zvládnutí liberalizace a stabilizace způsobilo, že byla Česká republika v první polovině 90. let dávána ostatním tranzitivním ekonomikám za příklad.“ (Hanzlík, str. 37-39)

Z výše uvedeného vyplývá, že tato počáteční opatření byla nezbytná a z dlouhodobého hlediska velice efektivní ve srovnání s ostatními transformujícími se ekonomikami. Zdá se, že právě zásadní odmítnutí „třetích cest“ mezi komunismem a kapitalismem dodalo československým politikům a ekonomům odvalu k rychlým a radikálním krokům, které v konečném důsledku přinesly Československu nesporný transformační pokrok. Postkomunistické státy nezřídka váhaly, jakým směrem se vlastně mají ubírat, někde vládla dezorientace a nejistota ohledně budoucí podoby země. V tomto světle představuje Československo jeden z mála příkladů, kdy politikům nechyběla rozhodnost a odvaha k velmi nepopulárním krokům, které se ovšem později ukázaly jako nejen potřebné, ale i přímo nutné. Tuto počáteční fázi většina ekonomů, například Švejnar, Spěváček či výše uvedený Hanzlík, označují za úspěšnou. Zdislav Šulc, který sám sebe označuje za odpůrce kupónové privatizace a zastánce klasického modelu transformace, však vyslovuje i některé pochybnosti ohledně této liberalizace a stabilizace.

Šulc ale neopomíjí pozitiva zvolené cesty liberalizace a nabízí nám zajímavé a důležité postřehy:

„...Okamžitý přechod k cenám efektivní nabídky a poptávky je proto nutně spojen s hlubokými důsledky jak pro výrobce (nabídku), tak i pro spotřebitele (strukturu jejich vydání). Právě tato obrovská míra cenových deformací byla v roce 1990 zdrojem silného odporu proti tomu, aby byl fungující trh zboží a služeb vytvořen jednorázovou liberalizací cen. Některé ekonomy vedla k návrhům rozložit tuto operaci na několikaleté období. Avšak zkušenosti z podobných pokusů v předchozích reformách u nás a v Maďarsku prokazovala neschůdnost této cesty. V projektech české i federální vlády se prosadily návrhy na jednorázovou liberalizaci při současné kompenzaci jejich důsledků zejména na sociálně slabší vrstvy obyvatelstva.

Cenová liberalizace se v ČSFR uskutečnila k 1. lednu 1991 (jen asi 10% cen bylo nadále ještě regulováno). Došlo při ní k likvidaci většiny dotací k cenám (část jich byla odbourána již v roce 1990).

Spolu se souběžnou vysokou mírou devalvace koruny to vedlo k radikální redukci jak objemu, tak i struktury efektivní poptávky. Spotřebitelské ceny se v prvním půlroce 1991 zvýšily o 50%, aniž se zvýšily mzdy (třebaže v dalších dvou letech 1992-93 nominální mzdy rostly, byla ještě v roce 1993 kupní síla průměrné mzdy v ČR o 18% nižší než v roce 1989). Některá sociální opatření však zmírnila účinek této operace na příjmově nejslabší vrstvy obyvatelstva. Úměrně byly znehodnoceny i úspory obyvatel.

*K 1. lednu 1991 byla v ČSFR de facto uskutečněna **měnová reforma** (zvýrazněno Z. Šulc). Nebyla provedena tradičním způsobem, při kterém dochází k redukci množství peněz v ekonomice (výměnou bankovek v určitém poměru a znehodnocení úspor). Smyslem takové operace je **obnovit rovnováhu nabídky a poptávky na trzích** (zvýrazněno Z. Šulc). Velkou výhodou takového způsobu měnové reformy je možnost její poměrně přesné kvantifikace a vysoká pravděpodobnost jejího rychlého účinku (pokud není zmařen pozdější chybnou hospodářskou politikou). Je to však operace mimořádně politicky náročná, a proto **k ní vlády***

přistupují zpravidla jen po prohraných válkách. Tuto cestu nezvolila žádná vláda při transformaci centrálně plánovaných ekonomik na tržní (zvýrazněno autorem práce), s výjimkou SRN při sjednocení s NDR, což byl však zcela specifický případ, kdy se naopak politický faktor jevil jako příznivý.

V ČSFR byla tato měnová reforma uskutečněna z druhé strany-prostřednictvím růstu liberalizovaných cen a znehodnocením měny při devalvaci a současném zadržení mezd a mírném zvýšení některých sociálních příjmů. Důsledkem bylo i úměrné znehodnocení úspor. Tato metoda měnové reformy není, zejména ve fázi přípravy a zavedení, pro obyvatelstvo tak průhledná jako měnová reforma tradiční. Proto je politicky přijatelnější. Její dopad je však předem daleko těžší kvantifikovatelný a její účinek není jen okamžitý, jednorázový. Doznívá relativně dlouhou dobu. V české ekonomice doznívaly tyto účinky ještě v roce 1993.“ (Šulc, 1998, str. 81)

3.2.Kupónová privatizace jako politické rozhodnutí

V dalším textu však vynáší i námitky vůči zvolenému způsobu liberalizace, které v podstatě odrážejí spor mezi zastánci kupónové, nejrychlejší možné privatizace (Klaus) a zastánci aktivní role státu v transformačním procesu (např. Mlčoch). Robert Holman nám představuje spor o rychlost privatizace v podobě souboje několika klíčových argumentů. Ve prospěch rychlé privatizace mluví argumenty předprivatizační agónie a restrukturalizace podniků. O co se jedná? Termínem předprivatizační agónie se označuje delší období, po které je podnik v rukou státu a „čeká na privatizaci“, kdy hrozí, že manažeři ztratí zájem o řízení podniku a budou pasivně čekat na nového vlastníka, v horším případě mohou rozprodat aktiva podniku vlastním či spřáteleným soukromým firmám. K tomuto negativnímu jevu došlo ve všech transformujících se ekonomikách. Zastánci rychlé privatizace dále argumentovali nutností restrukturalizace podniku novým vlastníkem, jelikož zastávali názor, že stát nemá dostatečnou motivaci ani kapacity nutnou pro kontrolu vedení podniků a efektivní restrukturalizaci podniků, což prý zvládne jen soukromý vlastník.

Proti tomuto pojetí ostře vystupuje Lubomír Mlčoch a argumentuje:

„Radikální liberalismus podivně kontrastoval se zděděnou institucionální strukturou zmonopolizovaného hospodářství reálného socialismu, v němž stát tak či onak vlastnil většinu podniků. Za dané výchozí situace byla teze, že stát (vláda) podnikům nerozumí a rozumět nemůže, naprosto nerealistická. Pod vlivem této doktríny se stát pokusil rychle vycouvat ze své vlastnické odpovědnosti a zrušil náhle veškeré řídicí struktury reálného socialismu. Podniky byly formálně převedeny na právní formu státních akciových společností, v nichž ale stát již fakticky rezignoval na výkon svých vlastnických práv a to programově. Vznikl stav, který sami vládní ekonomové označovali jiným termínem (opět z medicíny) tentokrát jako stav předprivatizační agónie..Iluze, že privatizaci celé ekonomiky lze provést tak rychle, že ani nestojí za to se výkonem vlastnických práv státu zabývat, otevřela cestu k přelévání aktiv státních podniků do soukromých rukou cestami, kterým se ve stabilizovaných tržních ekonomikách říká krádež či podvod, malverzace“ (Lubomír Mlčoch, 2000, str. 86,87)

Argumentem zastánců pomalé privatizace byla otázka vhodného vlastníka. Výběr adekvátního vlastníka je dlouhodobou záležitostí a v případě, že podnik získá nezodpovědný vlastník, následky by mohly být ještě horší než v případě, kdyby podnik zůstal ve vlastnictví státu. Podle nich měl být podnik nejdříve převeden na formu akciové společnosti, které by ze začátku byly ve vlastnictví státu, zatímco stát by vytvořil speciální státní agenturu, která by

vykonávala vlastnickou kontrolu, rozdělila podniky do skupin podle jejich perspektivnosti a posléze jim vybrala vhodné vlastníky, čímž by byla spuštěna jejich privatizace. Výhodou byla zjevně možnost vybrat si skutečně kvalitního vlastníka, nevýhodou její přílišná pomalost.

V tuto chvíli se můžeme ptát, zda škody způsobené rychlou privatizací, kdy noví vlastníci, vedeni svým vlastním prospěchem, nezřídka záměrně posílali firmy ke dnu, nebyly stejné či dokonce větší než by byly v případě, kdyby podniky zůstaly ještě nějakou dobu ve vlastnictví státu. Argument předprivatizační agónie se z dnešního pohledu musí jevit jako trochu pochybný, jelikož rychlá privatizace nezabránila vzniku negativních jevů jako je tunelování, které podle jejich scénáře hrozily v případě pomalejšího způsobu privatizace. Zdá se ale, že v tomto případě nešlo pouze o ekonomicky nejvýhodnější způsob transformace, ale také o něco jiného:

„Privatizace je nejvyšší prioritou všech opravdu reformujících se ekonomik. Hromadný přesun vlastnických práv z rukou vlády do soukromých rukou je nezbytný, pokud se tyto ekonomiky mají stát tržními systémy...Co je podstatné, jsou efektivní způsoby pro přesun vlastnictví ze státních do soukromých rukou. A já bych se odvážil dodat-ne maximalizace vládních příjmu z privatizace“

(Klaus, 1992, str. 78)

Chápu toto pozoruhodné tvrzení jako snahu zdůraznit, že důležitější než samotný ekonomický zisk pro stát je rychlost privatizace a zásadní systémové změny, které by znemožnili konsolidaci různých zájmových skupin dříve, než budou podniknuty klíčové transformační kroky. Taková, s nadsázkou řečeno, „privatizace pro privatizaci“ klade větší důraz na radikální a nevratné strukturální změny než na okamžité vládní zisky z privatizace.

„Svým způsobem byla hromadná privatizace cílem více politickým než čistě ekonomickým. Nekladla si za cíl, ani vytvoření optimálních vlastnických struktur ani restrukturalizaci podniků. Jejím cílem bylo zlomit odpor zájmových skupin v podnikové sféře i ve státní správě, které by bývaly protahovaly privatizaci na dlouhá desetiletí, neboť dlouhá a státem financovaná privatizace by pro ně byla zdrojem nezanedbatelných ekonomických výhod. Rychlá hromadná privatizace fakticky odebrala privatizační proces z rukou podnikových managerů a státních úředníků a svěřila jej do rukou trhů s vlastnickými právy. Zahájila proces rychlé změny vlastnických práv, proces, v němž docházelo k neustálým změnám vlastníků a v němž se postupně vytvářely efektivní vlastnické struktury“

(Holman, 2000, str. 47)

V této chvíli se dostáváme k motivu, který je velmi důležitý pro téma práce, vliv politiky na ekonomický osud Československa a České republiky. Holman přímo říká, že zvolený způsob transformace byl spíše politickým než ekonomickým rozhodnutím. Porovnání transformačního průběhu v zemích s rychlou či pomalou privatizací by si zasloužily zvláštní práci, nicméně je už v tuto chvíli, dle mého názoru, jasné, že rozhodnutí spustit rychlou transformaci nevycházelo z přesvědčení o značné ekonomické výhodnosti právě zvolené cesty, ale z politického přesvědčení o nutnosti vypořádat se se skutečnými či potenciálními oponenty z řad postupně se formujících zájmových skupin (např. odborů). Klíčovým slovem je tedy rychlost, nikoliv přesnost. Cílem byl co nejrychlejší, přinejmenším v ekonomickém smyslu, „návrat do Evropy“ a rozhodné vypořádání se s komunistickým dědictvím. Pod pojmem „komunistické dědictví“ však lze chápat mnoho věcí a shledávám, že Václav Klaus

odmítal státní zásahy do ekonomiky, běžné ve vyspělých západních zemích, právě na základě politických, ne-li přímo ideologických důvodů.

Časté srovnávání vývoje v České republice a na Slovensku, kde se v téže době k moci dostává populistický Vladimír Mečiar, a kde vývoj z ekonomického hlediska šel trochu jiným směrem, dle mého názoru trochu pokulhává, jelikož Slovensko nemělo tak výhodnou startovací pozici jako Česká republika, tedy nedá se říct, že by tyto dvě země měly zcela stejnou startovní pozici. Proto se myslím, že toto srovnání není zcela adekvátní. Nabízí se ale například srovnání s Maďarskem, které zvolilo zcela opačnou privatizační cestu.

Jak píše Holman, Maďarsko, na rozdíl od Československa, mělo značné rozpočtové deficity, které se zčásti promítaly do růstu zahraničního dluhu, a tak potřebovalo získat co nejvíc peněz do státního rozpočtu. Proto nebyla maďarská privatizace zaměřena na domácí akcionáře, ale rovnou na zahraniční investory, kteří byli schopni zaplatit vysoké částky za privatizovaný majetek. Maďarsko tedy zvolilo zcela opačnou cestu než Česká republika a stalo se také respektovanou tržní ekonomikou, ale po počátečním období hledání. Ze začátku se však Maďarsko vyhýbalo „šokové terapii“, spojené s devalvací měny, poklesem kupní síly obyvatelstva, tvrdou fiskální politikou, jak se stalo například v České republice či v Polsku, a to se projevilo v jeho hospodářském zaostávání během první poloviny 90. let. Gradualistická terapie se tedy v maďarské praxi neosvědčila: kupodivu ani maďarští voliči neocenili tuto snahu o šetrné reformy, a tak dosavadní politická reprezentace propadla u voleb roku 1995 a k moci se dostali sociální demokraté, kteří měli odvahu spustit dlouho odkládané reformy, což oživilo maďarské hospodářství.

Výše uvedené důvody hovoří ve prospěch „šokové terapie“, která se podle Holmana osvědčila v Československu a Polsku, a v tomto bodě nelze než s ním souhlasit, jak už jsem zdůraznil v předchozí kapitole. Zastávám názor, že vhodně načasovaná „šoková terapie“ byla z ekonomického i politického hlediska („politický kapitál“) správným rozhodnutím. V tuto chvíli nás ale bude zajímat smysl kupónové privatizace a naznačení její alternativy.

3.3. Zhodnocení a alternativa:

Rád bych na závěr vyslovil svůj soud. Pokud pozorněji studujeme citované články a úryvky Václava Klause, povšimneme si mezi řádky, že nikdy nevyklučoval negativní jevy spojené s procesem kupónové privatizace, dokonce s nimi počítal a bral je jako součást transformačního procesu. Spíše je bral jako „nutné zlo“, které by přece jenom nemělo přesáhnout určitou mez. V tom dle mého názoru spočívá nedorozumění mezi Klausem a jeho kritiky. Oponenti totiž poukazovali na jednotlivá pochybení, kterým Václav Klaus nepřikládal až takovou důležitost, jelikož pro něj bylo prioritou co nejrychleji spustit a dokončit privatizaci, zatímco zmíněná pochybení považoval za logické průvodní jevy, které by sice neměly přesáhnout určitou mez, nicméně ne tak zásadní, aby zpochybnil smysl zvolené cesty transformace. Jakožto ekonom jistě musel vědět, jaké následky může mít situace, kdy se podniky dostanou do vlastnictví neprověřených osob. Pokud je ale prioritou střídání vlastníků s cílem vytvořit efektivní vlastnické struktury, jak píše Holman v uvedeném citátu, tržní mechanismy se samy o sobě měly postarat o rovnováhu. V případě, že je vše podřízeno rychlosti privatizace a vytvoření tržního prostředí, snadno lze přehlédnout anebo ignorovat některé „nepřesnosti“ jako pouhé vady na kráse, které však pro mnoho lidí měly velmi důležité následky.

Domnívám se, že právě ona „nepřesnost“ při výběru nových vlastníků, se kterou se, zdá se, počítalo (viz citát Václava Klause), způsobila České republice značné potíže, když se tyto podniky dostaly do ne zcela adekvátních rukou. Nakonec velká část výnosných podniků skončila v rukou zahraničních majitelů, kteří se ukázali být dobrými hospodáři, příkladem jsou například úspěchy Škody pod vedením německého Volkswagenu. Kupónová privatizace nebyla „českým zázrakem“ ani „podvodem století“: byla to ambiciózní koncepce, která však výrazně upřednostňovala některé aspekty transformace (rychlost a nevratnost změn) na úkor jiných (otázka vhodného vlastníka, podcenění právního a institučního rámce), což se ukázalo být velmi problematické s ohledem na další ekonomický vývoj. Rozhodnutí začít s kupónovou privatizací bylo však rozhodnutím hlavně politickým, které kromě ekonomických cílů sledovalo cíle zcela jiné: razantně skončit se vším dědictvím komunismu a prosadit změny, které by byly radikální a nevratné: vycházelo tedy z přesvědčení o nutnosti a nevyhnutelnosti zvolené cesty, která jakoby neměla žádnou alternativu.

Alternativa přesto existovala a nezdá se, na příkladě Maďarska, že by byla nějakým způsobem nevýhodná pro Českou republiku. V kupónové privatizaci se ke slovu dostali domácí podnikatelé zcela různých schopností, ne vždy důvěryhodní, místo renomovaných a serióznějších zahraničních firem a investorů. Připomeňme si jen několik podnikatelských „hvězd“ 90. let, které později musely čelit vážným obviněním z podvodů a tunelování, například Viktora Koženého, Pavla Tykače, Lubomíra Soudka. Česká republika si tedy v podstatě musela zbytečně protrpět období, kdy se mnohé podniky dostaly do rukou často nekompetentních a nedůvěryhodných osob, až do chvíle, kdy tyto podniky převzaly seriózní zahraniční společnosti, které se nezdá, že o tyto podniky dokázaly lépe postarat a vést je k trvalé prosperitě-nejlepším příkladem je už zmíněná Škoda. Jisté upřednostňování domácích podnikatelů v kupónové privatizaci a strach z přílivu zahraničního kapitálu do České republiky se v praxi ukázaly být spíše zbytečnými předsudky, které nijak výrazně nepřispěly k zlepšení ekonomického vývoje v České republice.

4. Volby roku 1992-výsledky a význam

Rok 1992 se stal jedním z klíčových mezníků československého a posléze českého politického vývoje, a to hned z několika důvodů. Byl to poslední rok existence společného československého státu, který zanikl k 1.1.1993 a rozpadl se na Českou republiku a Slovenskou republiku. Především to však byl rok volební, ve kterém došlo k rozdělení moci na následující čtyři roky, a tedy i o vymezení další podoby transformačního procesu, což je pro naše téma velice důležité.

4.1. Rozpad OF z roku 1991

Voleb v roce 1992 se již zúčastnily standardní politické strany západního typu, jelikož v předchozím roce došlo k rozpadu Občanského fóra a vzniku nových politických stran.

„Vzniku Občanské demokratické strany předcházela zrod Občanského fóra v reakci na události 17. listopadu 1989. Občanské fórum vzniklo o dva dny později v Činoherním klubu při setkání tří stovek lidí z oficiálních i neoficiálních struktur. Od počátku se v něm angažovala řada pozdějších představitelů ODS.

Již před prvními svobodnými volbami v roce 1990 se začalo ukazovat, že stávající horizontální struktura občanských fór je nevyhovující. Veškerá moc byla soustředěna v rukou úzké skupiny politiků Koordinačního centra OF, kteří mimo jiné odmítali vytvoření standardní struktury politických stran. S postupem času se uvnitř tohoto seskupení stále zřetelněji projevovaly rozdílné názory v pohledu na celkový charakter státu a reformní strategii. Řada politiků OF hodlala navázat na obrodňný proces v roce 1968, který měl směřovat k socialismu "s lidskou tváří". Většina regionálních zástupců OF tyto reminiscence odmítla a dala přednost reformátorům. Výsledkem tohoto střetu regionů a centra je volba Václava Klause předsedou OF dne 17. října 1990.

Na sněmu OF v Hostivaři 12. ledna 1991 byl 80% přítomných hlasů přijat Výchozí politický program OF, znamenající přerod všelidového hnutí v politickou stranu pravicové orientace. Odpůrci tohoto vývoje v čele s Pavlem Rychetským, Jiřím Dienstbierem a Petrem Pithartem se se vzniklou situací nesmířili. Neudržitelnost další společné existence názorově nekonzistentního tělesa nakonec vedla k mimořádnému, tzv. "rozlučkovému" sněmu OF, konanému v Praze dne 23. února 1991. Ten rozhodl o rozdělení OF na budoucí Občanskou demokratickou stranu a Občanské hnutí.

Ve Sněmovní ulici, kde potom dlouhá léta sídlila Hlavní kancelář ODS, byl 4. března 1991 oficiálně ustaven přípravný výbor ODS, jehož předsedou se stal Václav Klaus. Výbor intenzivně pracoval na konstituování strany, na přípravě ustavujícího kongresu, stanovách a organizační struktuře.

Ve dnech 20. - 21. dubna 1991 proběhl v Olomouci ustavující kongres ODS. Delegáti zde přijali stanovy a programové prohlášení "Cesta k prosperitě". ODS byla definována jako demokratická pravicová strana s konzervativním programem. Jejím předsedou byl zvolen Václav Klaus. V té době před ní stál úkol vybudovat během jednoho roku fungující politickou stranu s cílem vyhrát parlamentní volby. K ODS se tehdy hlásilo 39 poslanců ve Federálním shromáždění a 33 poslanců v České národní radě“ (www.ods.cz)

4.2. Volby 1992

Jasným a přesvědčivým vítězem červnových voleb roku 1992 se stala pravicová koalice ODS-KDS, která zvítězila na všech frontách, ve volbách do České národní rady, Sněmovny národů FS a Sněmovny lidu FS. Bylo to období velké euforie, kdy občané věřili v rychlé a významné změny, kterými si podaří překonat těžké transformační období. Václav Klaus o sobě jednou prohlásil, že je symbolem nenapsaného programu, a v tomto případě se vůbec nemýlil. Většina lidí si s jeho osobou a stranou ODS spojovala zásadní pravicovou politiku a definitivní rozloučení s komunistickou érou, kdy se po tvrdých, ale nutných reformách mělo přijít období prosperity a „návrat do Evropy.“ Prezident Václav Havel pověřil Václava Klause sestavením vlády ODS-KDS-ODA a KDU-ČSL, která měla poměrně pohodlnou většinu, 105 mandátů v 200 členném parlamentu.

Od první chvíle bylo jasné, že rozhodující slovo v této koalici bude mít ODS a Václav Klaus, což vyplývá z výsledku voleb, kde koalice ODS-KDS získala celých 33,43% hlasů, zatímco KDU-ČSL 6,08% hlasů a ODA pouhých 4,08% hlasů (SN FS). KDS-křesťanskodemokratická strana měla k ODS velice blízko, což po dvou letech vedlo k sjednocení dvou stran, přičemž ODS pohltila KDS. KDU-ČSL byla stranou, která měla vytvářet jakousi „opozici v koalici“, zatímco ODA byla příliš malou stranou na to, aby mohla zásadním způsobem promluvit do velké politiky. Zkrátka a dobře, Václav Klaus, předseda tehdejší ODS a posléze i české vlády, a jeho strana měli zásadní vliv na politiku transformace v České republice, což vlastně vedlo ke konečnému vítězství „tvrdé“ koncepce transformace, se všemi pozitivními a negativními důsledky které měly přijít.

Robert Holman v této souvislosti píše:

„Volba transformační strategie však nebyla jen záležitostí ekonomů. Pro uskutečnění šokové terapie museli mít politikové dostatečný politický kapitál-museli mít pro drastická transformační opatření širokou podporu obyvatelstva. To bylo splněno v těch zemích, kde revoluce byla vedena proti komunistům, jak tomu bylo v Československu a v Polsku. V těchto zemích nahlíželi na transformaci svým způsobem jako na dovršení protikomunistické revoluce. Proto také podpořili politiky, kteří požadovali rychlé odstranění nenáviděného systému centrálního řízení a plánování. Šoková terapie se považovala za radikální dokončení revoluce, za vypořádání se s minulostí, alespoň v ekonomické oblasti. (Holman, 2000, str. 47)“

Jak můžeme sledovat z tabulek, podpora koalice ODS-KDS byla mimořádně přesvědčivá. KDU-ČSL bodovala především ve svém tradičně silném prostředí Moravy, což ji vyneslo pozici v parlamentu, zatímco ODA uspěla především v Praze, zatímco v ostatních krajích

většinou neměla valné výsledky. Levý blok, jakožto hlavní zástupce levicových sil té doby získal nadprůměrný počet hlasů a byl tak druhým nejúspěšnějším volebním uskupením, nicméně ve srovnání s pravicovou koalicí ODS-KDS tyto výsledky nebyli důvodem k radosti. Povšimněme si nenápadných výsledků ještě „nereformované“ ČSSD před nástupem Miloše Zemana do čela strany, kterým konkurovala i krátce populární LSU-Liberálně sociální unie. Za zmínku stojí i relativní úspěch nacionalistické SPR-RSČ, která získala hlasy především v Čechách: nejvyšší podporu toto seskupení mělo v severních Čechách, jistě i vlivem velké nezaměstnanosti v převážně průmyslovém regionu, nehledě na blízkost německých hranic. To je také důkazem teze o počátečním vzestupu nacionalistických vášní v kritickém období po pádu komunismu (viz tabulky v příloze).

4.3.Zhodnocení a alternativa

Zhodnotit důsledky voleb roku 1992 není příliš těžkým úkolem. Vítězství pravice bylo předpokládané a očekávané, v žádném případě nepředstavovalo překvapení, nicméně bylo zásadní pro pokračování v započaté cestě ekonomických reforem. Vzhledem k výsledkům voleb se vítězství ODS-KDS jeví jako pouhá formalita, nicméně bez této „formality“ by se nepodařilo vytvořit silnou pravicovou vládu, schopnou a ochotnou prosazovat určitou ekonomickou politiku. V případě vítězství, či přinejmenším lepšího výsledku levicových sil (nezapomínejme, že Levý blok se dle celkových výsledků voleb umístil na druhé příčce, i když s úctyhodným odstupem na vítěze voleb) by zastánci reforem museli počítat s nutnými kompromisy, které by velmi pravděpodobně zbrzdily proces ekonomické transformace. Proto toto vítězství chápeme jako důležitý signál souhlasu se zvolenými reformami a „českou“ cestou ekonomické transformace, na pohled malý, ale v podstatě velmi významný krok.

Alternativa k tomuto výsledku ve volbách tedy fakticky neexistovala, vzhledem k naprostému vítězství pravicově-reformních sil. Úspěch některé z levicových stran se několik málo let po pádu komunismu musel jevit jako naprosto nereálný. Přitažlivost liberální vize o ekonomické renesanci a výrazný antikomunismus ODS-KDS byly pro voliče neodolatelným lákadlem, jak lze sledovat z volebních výsledků. Nutno ovšem dodat, že levicové strany v celé Evropě zažívaly hlubokou krizi, která začala už koncem 70. let a naplno propukla po pádu Berlínské zdi v roce 1989 a zhroucení sovětského bloku. V postkomunistických zemích tento pocit byl ještě silnější, a mnozí se tak přiklonili k pravicovým myšlenkám a stranám, které si zakládaly na definitivním rozloučení se s komunistickou minulostí. Levicové síly jako takové, ať už se jednalo o komunisty či sociální demokraty, byly chápány jako zpátečnické a dobou překonané. K této situaci přispěla také slabost a roztržitost levicových sil v Československu na začátku 90. let, jak píše Mitrofanov:

„Situace na levém středu české politiky byla tedy v závěru roku 1992 neutěšená. Slabé a rozhádané strany, nevýrazní politici, nepřítel většinového voliče, stále silný vliv komunistické strany, to všechno si s sebou nekomunistická opozice brala do prvního dne samostatné České republiky“ (Mitrofanov, 1998, str. 54).

Tedy žádná jiná varianta než vítězství pravicových stran se za zmíněného stavu vlastně ani nemohla stát. Teprve v několika dalších letech se ČSSD pod vedením Miloše Zemana stala silnou a reálnou politickou alternativou, a tak i v českém prostředí byla ustanovena pravolevá bipolarita, stejně jako ve většině vyspělých evropských zemí.

Volby však nepřímo rozhodly o osudu československé federace, čemuž by se ale chtěl věnovat v následující kapitole. Zdůvodním ale předchozí větu: při očekávaném vítězství ODS-KDS, která prosazovala zachování federace za „podřízení se Slovenska“ ekonomickým

reformám, zatímco na Slovensku vítězí HZDS v čele s Vladimírem Mečiarom, který před volbami naznačoval, že bude usilovat o samostatné Slovensko a stavěl se proti reformnímu kurzu, jak píše Wolf. Tyto dva koncepty byly v podstatě neslučitelné, a tak jsou tyto volby významné i tím, že voliči v nich, vědomě či nevědomě, rozhodli o osudu společného státu.

5. Rozpad československé federace

5.1. Úvod do problematiky a Klausovo hodnocení rozpadu federace

K rozdělení federace už toho bylo napsáno hodně, nicméně původní vášně už takřka vyprchaly a v dnešní době už nemají zásadní odezvu mezi veřejností. Stále můžeme zkoumat, co přimělo české a slovenské nejvyšší představitelé k tomu, aby odsouhlasili rozpad federace a ukončili tak dlouholeté takřka bezproblémové soužití dvou národů ve společném státě. Můžeme se ptát i po tom, zda občané obou zemí neměli právo vyjádřit svůj názor v referendu a rozhodnout o tom, zda si stále přejí společné soužití. V mnoha zemích střední a východní Evropy došlo po pádu komunistického režimu k vzestupu nacionalismu, někdy s tragickými následky (např. Jugoslávie či Čečensko) což si vysvětlují jako hledání nového řádu ve světě bortících se jistot. Pravda je také, že komunismus dokázal pouze potlačit etnické napětí v tradičně neklidných regionech, které pak propuklo naplno po krachu komunismu v Evropě.

Československá situace nebyla zdaleka tak dramatická, s ohledem na tradičně dobré vztahy obou národů, i k faktu, že státní hranice se shodovaly s těmi etnickými. V případě, že by na území Čech či Slovenska žila kompaktní a silná slovenská, případně česká menšina, by mohla situace vypadat zcela jinak. Přes tyto výhodné faktory je nutné uznat, že ze strany Slovenska skutečně šlo o touhu po samostatnosti. Vzpomeňme si ale na přechodný vzestup preferencí nacionalistických stran, např. i moravistů v České republice, anebo na banální československý „pomlčkový spor“ ohledně názvu společného státu, který však vyvolal značné pozdvižení. Po rozdělení státu dokázala jedna jediná chatová osada, která připadla Slovensku, vyprovokovat neadekvátní reakci české strany. Tím mám především na mysli emotivní televizní a novinové reakce, které skutečně přesahovaly rozměr této v postatě banální události.

Byl rozpad federace důsledkem spíše důsledkem všeobecného postkomunistického zmatku ve střední a východní Evropě, doprovázeného vzestupem nacionalismu ve zmíněných zemích, anebo promyšleným a pragmatickým rozhodnutím politických elit? Za klíčové postavy československého rozvodu jsou všeobecně považováni čelní představitelé stran, které zvítězily v červnových volbách (ODS v Čechách a HZDS na Slovensku), tedy Václav Klaus a Vladimír Mečiar.

Nechme tedy Václava Klause, aby nám ukázal svůj pohled na tehdejší situaci:

”*...Někteří lidé se dnes probouzejí a začínají říkat, že se Československo mělo rozdělit po referendu a že k rozdělení tehdejší politici neměli mandát. Opět se vynořují obvinění, že Československo „rozdělil Klaus“, a to proto, aby „omezil počet svých oponentů“. Bývalý předseda vlády Pithart nedávno dokonce prohlásil, že jsme se „zbavili Slováků, byť s jejich asistencí“, až jsme zůstali „konečně sami.“ Nemohu s tím souhlasit.*

Ten, kdo ještě nezapomněl atmosféru prvních polistopadových voleb v červnu 1990, ví, že tyto volby byly – v jistém smyslu – referendem. Tenkrát šlo o to, jak moc se chceme odpoutat od své

minulosti komunistické totality. Každá z několika desítek kandidujících stran proto nabízela různé radikální reformy a různou míru kontinuity (a tedy i diskontinuity) s předlistopadovým vývojem. Rovněž druhé svobodné a demokratické volby (červen 1992) přinesly jedno velké téma, které svým významem dominovalo nad všemi ostatními. Všechny politické subjekty se vymezovaly k budoucnosti společného federálního státu. Své názory voličům formulovaly poměrně jasně a voliči – zejména na Slovensku – věděli, o co jde.

Na téma rozdělení státu se referendum nekonalo mimo jiné proto, že nebyl dostatečný konsensus na konkrétní otázce, která měla být voličům položena. Každá formulace totiž v sobě obsahovala i jisté hodnocení daného stavu (společný stát), či nového stavu (dva nové státy) se zřetelným významem na stupnici „dobré – špatné.“ Jedno společné znění otázky pro referendum nebylo možné dosáhnout, protože pouze jedna republiková reprezentace toužila po dosažení mezinárodně-právní subjektivity. Všichni vědí, že šlo o stranu slovenskou, a v tomto se pan Mečiar a pan Čarnogurský nelišili. Výrazem politické vůle občanů Slovenské republiky byl požadavek naplnění jejich práva na sebeurčení a dosažení plné mezinárodně-právní suverenity Slovenska. Proto poslanci zvolení ve volbách roku 1992 měli plný mandát a legitimitu k uzavření těch dohod, které představovaly nejvyšší společný jmenovatel zájmů českých a slovenských voličů.

Dne 17. července 1992 navíc nově zvolená Slovenská národní rada přijala „Deklaraci SNR o svrchovanosti Slovenské republiky“, slavnostně vyhlášující „svrchovanost Slovenské republiky jako základ suverénního státu slovenského národa“. Českou a Slovenskou Federativní republiku již nebylo možné zachovat. Následující den na to reagoval i prezident federálního státu Václav Havel a podal demisi.

Tehdejší Federální shromáždění bylo způsobilé jak politicky, tak ústavně-právně, aby formou ústavního zákona o rozdělení tehdejšího federálního státu rozhodlo. Získání podpory tří pětin poslanců Sněmovny lidu a tří pětin poslanců české i slovenské části Sněmovny národů představovalo nezpochybnitelnou míru politické legitimacy

Česká a Slovenská republiky pak vznikly – zcela v souladu s ústavním pořádkem zanikající federace – formou přijetí ústavního zákona Federálním shromážděním tehdejší ČSFR. Šlo o ústavní zákon č. 541/1992 Sb., o dělení majetku ČSFR a jeho přechodu na Českou a Slovenskou republiku, a ústavní zákon č. 542/1992 Sb., o zániku ČSFR. Není znám případ, kdy by státy, které vznikají rozdělením původního soustátí, vznikly natolik precizním a z pohledu ústavního práva bývalého státu čistým a formálně bezchybným způsobem.

Opravdu to všechno někteří z nás zapomněli? „ (Klaus, 2005)

5.2. Ekonomický faktor rozpadu federace

Rozpad Občanského fóra v roce 1991 a vznik politických stran klasického typu, především však razantní nástup ODS do politické arény, notně zkomplikoval i osud československé federace. Občanská demokratická strana se zapojila do debaty o budoucí podobě státu, a podle ní by podmínkou udržení federace mělo být přijetí jistých závazných ekonomických pravidel. Tyto podmínky byly jasné-jednotná měnová a hospodářská politika, stejně jako provedení radikální ekonomické reformy podle představ Václava Klause a jiných zastánců „šokové terapie“. Politické rozhodnutí o zachování federace bylo v podstatě podmíněno ekonomickými faktory. Slovensko však nebylo ve stejné výhodné pozici jako Česká republika, převládá také strach z možného dopadu tvrdých reforem. Podle Karola Wolfa tím vznikla další

problematická otázka „co s ekonomickou reformou, a tedy i federací?“, domnívám se, že se jedná o velice přesný postřeh. Debata o budoucím soužití 15 miliónů lidí a budoucím státoprávním uspořádání byla zásadním způsobem ovlivněna rozdílnými názory na ekonomickou reformu, což se československé federaci stalo v konečném důsledku osudným. Podpora Klausových reformních návrhu nebyla zdaleka tak velká, jak tomu bylo i Čechách, což konstatuje například i Švejnar, jelikož na Slovensku vládly větší obavy z následků „tvrdé“ transformace. Přílišné podpoře se na Slovensku netěšili ani politici, kteří podporovali české reformy. O této situaci píše Wolf:

„Slovenští reformátoři to měli skutečně mnohem těžší než jejich čeští kolegové. Nejenže byli v menšině (jak už bylo řečeno, vliv ekonomů z éry pražského jara '68 byl značný), ale naráželi i na odpor veřejnosti a sdělovacích prostředků. Slovenska specifika se stala univerzálním argumentem všech antireformních sil a také argumentem toho, proč nelze poslouchat příkazy z Prahy“ (Wolf, 1998, str. 48)

Zbytečně vyostřena debata ze začátku 90. let, poznamenaná například „pomlčkovým sporem“ či fyzickým napadením československého prezidenta Václava Havla v Bratislavě nebyla dobrým znamením. Rozhodujícím faktorem v této debatě se stala údajná neudržitelnost konceptu kupónové privatizace v slovenských podmínkách, což se brzy změnilo na nacionálně motivované slovní výpady. Češi měli být ti, kteří Slovákům vnucují nepřijatelný model ekonomické transformace za každou cenu, takhle snadno se z politické otázky stala otázka ekonomická a posléze nacionalistická. Klíčová otázka ekonomických reformů zůstala neřešitelným sporem a byla jednou z hlavních příčin rozpadu federace.

5.3. Zhodnocení a alternativa

Skutečně můžeme konstatovat, že rozpad Československa proběhl vcelku elegantně, bez jakýchkoliv násilností či vážnějších sporů, které by zatěžovaly vztahy dvou zemí do budoucna. V dnešní době jsou vztahy dvou národů na velice dobré úrovni, na čemž má jistě podíl i hladký rozvod dvou států, který nezanechal po sobě žádné zásadní problémy.

V té době ale existovala i významná, nicméně politicky nepřiliš silná opozice vůči dohodě o rozdělení. Někteří autoři, jako například Ravik, vidí v rozdělení federace osudovou chybu a důkaz arogance politiků, kteří rozhodli „o nás bez nás“. Z politických stran například ČSSD oficiálně zastávala názor, že je nutné vyhlásit referendum o věcné části návrhu zákona o zániku federace, kde by občané mohli vyjádřit svůj souhlas či nesouhlas s tímto zákonem. Miloš Zeman, tehdy předseda pražských sociálních demokratů, zašel ve svém odporu ještě dál, když ve Federálním shromáždění podal návrh na vytvoření Česko-Slovenské Unie; Federální shromáždění dokonce schválilo návrh na ustanovení komise, která by prozkoumala tuto možnost. Nicméně zůstalo jen u toho, rozpad Československa nakonec proběhl bez referenda, nezávislé Česká a Slovenská republika se 1.1.1993 staly skutečností.

Zastávám názor, že rozpad československé federace měl své reálné opodstatnění a vyjadřoval především vůli obyvatel Slovenska, které by bylo nemístné stavět se na odpor. Námitkám, které říkají, že dohoda Klaus-Mečiar rozdělila dlouholetou federaci u zeleného stolu, musíme však naslouchat. Referendum v tak klíčové věci by mělo patřit k demokratickým standardům, a poznámka Václava Klause z výše uvedeného článku, že občané ve volbách věděli, pro co všechno hlasují, a dali tak politikům mandát k rychlému rozdělení Československa, se jeví jako trochu pochybná. Žádná ze stran v České republice přece neměla ve svém programu bleskový rozpad Československa bez rozhodnutí občanů v referendu. Nicméně se

nedomnívám, že by Klausovým záměrem bylo rozbít Československo, anebo, že by to bylo důsledkem pouze vrtochů politiků.

Václav Klaus, dle mého soudu, v hlavě měl především svůj scénář ekonomické transformace a reforem, který chtěl uplatnit v praxi, žádné nacionalistické motivy nezapadaly do jeho kalkulu. Na jednu stranu tu byla skutečná touha Slováků po osamostatnění a jisté etnické napětí, vyvolané obdobím nejistoty pár let po pádu komunismu. Domnívám se, že to nebyly nepřekonatelné problémy, které by samy o sobě musely odstartovat rozpad federace, kdyby existovala vůle politiků po udržení společného státu. Z hlediska nadcházející vlny ekonomických reforem bylo Slovensko, se silnou maďarskou menšinou a chudými regiony východního Slovenska, tvrdším transformačním oříškem než Česká republika s tradičně silným průmyslem, blízkostí Německa a etnickou homogenitou. Těžké transformační období by mohlo vyvolat daleko větší nevoli u obyvatel chudých slovenských oblastí, stejně tak jako výraznější opozici vůči „tvrdé verzi“ transformace.

Představitelé nově vzniklého slovenského státu museli počítat s okamžitým dopadem „rozvodu“ federace na státní rozpočet:

„V rámci federace celkové výdaje státního rozpočtu Slovenska překračovaly celkové příjmy a vzhledem k tomu, že tyto výdaje a příjmy přebírá nyní slovenská vláda, přebírá i zabudovaný potencionální propad v rozpočtu. Za druhé, vysoká míra nezaměstnanosti vytváří tlak na sociální výdaje, které představovaly téměř polovinu rozpočtových výdajů. Nízká úroveň zisků a příjmů pak snižuje rozpočtové příjmy“ (OECD, 1994, str. 107). Naproti tomu, český státní rozpočet vykazoval daleko lepší výsledky (tamtéž, str. 103)

Československo mohlo přežít, ale za cenu ústupků, ke kterým ani jedna strana nechtěla přistoupit. Z ekonomického hlediska by se jednalo o riskantní podnik, neboť se dá přepokládat, vzhledem k politickému vývoji na Slovensku (vítězství HZDS), že by tvrdé ekonomické reformy narazily na odpor Slováků. Vláda by pak byla donucena ke kompromisům, které by však nutně zpomalily prosazení nutných reforem a tak vedly k ekonomickému zaostávání společného státu, což by pro Václava Klause bylo jistě nepřijatelné.

Politické rozhodnutí bylo tedy i rozhodnutím ekonomickým, které přeurlčilo osud dvou států a národů. Pro Českou republiku by sňatek se Slovenskem byl jistě v počátečních letech transformace ekonomickou přitěží, a tak se z ekonomického hlediska toto rozhodnutí jeví jako správné. Václav Klaus zkrátka využil probouzející se nacionalismus Slováků k vlastním zájmům a sledoval tím především hladký průběh své vize transformační cesty, což se z dlouhodobého hlediska ukázalo být velmi důležité pro osud České republiky.

Závěr

Pro běžného obyvatele České republiky je ekonomická transformace ze začátku 90. let stále neuzavřeným tématem. Tato bouřlivá léta, kdy se měnily dějiny, měla výrazný dopad na každého obyvatele Československé, posléze České a Slovenské republiky. Mnozí si však většinou neuvědomují nesamozřejmost hladkého průběhu transformace a existenci klíčových okamžiků, které rozhodovaly o budoucím ekonomickém vývoji.

Přijetím Scénáře ekonomické reformy se Československo v podstatě rozhodlo pro „šokovou terapii“ transformace, která zvítězila nad gradualistickým pojetím transformačních změn. Takové rozhodnutí, ačkoliv dle některých názorů kontroverzní, se však ukázalo jako správné a účinné z ekonomického hlediska: zajistilo Československu poměrně rychlé oživení hospodářství a zajistilo náskok na jiné transformující se ekonomiky střední a východní Evropy, například na ekonomiku maďarskou, kde se zpočátku váhalo s razantními změnami. V alternativním případě vítězství gradualistické koncepce by hrozilo, že správný okamžik na radikální změny bude promeškán, přičemž by se promrhal „politický kapitál“ a odložilo uskutečnění bolestivých reforem, nutných pro oživení hospodářství.

Rozhodnutí rozjet kupónovou privatizací a dát jí přednost před standardními privatizačními metodami je kritickým momentem celého transformačního procesu. Přestože rychlá privatizace byla jedním z bodů Scénáře, představuje kupónová privatizace zcela zvláštní a jedinečnou kapitolu ekonomické transformace v Československu. Tvůrci si kladli za cíl především rychlost a nevratnost změn, s důrazem na rychlé střídání vlastníků, až by trh sám nakonec vyřešil tuto otázku, přičemž zanedbali otázku vhodného vlastníka. Privatizační podvody a skandály, jak se zdá, chápali především jako nutné zlo na správné privatizační cestě, které nakonec vyřeší sám trh. Alternativní vývoj, jako v případě Maďarska, kdy privatizace proběhla standardním způsobem a podniky se dostaly do rukou většinou renomovaných a důvěryhodných zahraničních společností, by České republice pravděpodobně ušetřil několik let finančních skandálů, tunelování a pochybných podnikatelů.

Volby roku 1992, přes jejich jasný výsledek, byly velmi důležité v tom, že občané podpořili dosavadní reformátorský kurz čelních představitelů ODS-KDS a dali tak mandát vládě Václava Klause k pokračování v nastoleném ekonomickém programu. Bez jasné a silné podpory by pravicové strany nemohly pokračovat v prosazování svých reformních cílů. Alternativní, ale v té době skutečně nereálné vítězství levicových sil, by s velikou jistotou vedlo ke zpomalování celé ekonomické transformace, včetně kupónové privatizace, a mělo tak zásadní vliv na ekonomický vývoj v České republice. Kromě toho, výsledek těchto voleb v Čechách a na Slovensku nenápadně, zato však zásadním způsobem ovlivnil budoucnost československé federace, se všemi politickými a ekonomickými následky.

Rozpad československé federace, pro některé šok a pro jiné zase logické vyústění vývoje vzájemných vztahů dvou republik po pádu komunismu, měl zásadní ekonomické důsledky. Vzplanutí nacionalistických vášní, tak typické pro postkomunistickou Evropu té doby, se projevovalo zhoršením česko-slovenských vztahů a skutečnou touhou Slováků po

samostatném státě. Václav Klaus jako čelní představitel vítězné ODS podmiňoval stěrvání federace tím, že Slovensko přijme jeho nastoupenou cestu transformace, včetně radikálních reformních kroků, a tak se debata o budoucnosti státu stala, mimo jiné, i debatou o přijetí či nepřijetí ekonomických reforem. Na rozpadu federace měl zájem i Klaus, a to hned ze dvou důvodů. Na Slovensku neměl dostatečnou podporu pro své reformní kroky a navíc hrozilo, že se problémy slovenské ekonomiky stanou přítěží pro Českou republiku, která měla výhodnější startovní pozici a předpoklady pro transformaci. Rozpad federace tak měl i velmi závažné ekonomické důsledky. Alternativní československá federace by vyžadovala mnohé kompromisy (nejen) v oblasti ekonomických reforem, a se svými četnými problémy by téměř jistě nebyla tím dynamicky se rozvíjejícím státem, o kterém snili čeští reformní ekonomové.

Historie se skutečně neopakuje, nicméně považují za důležité poukázat na klíčové okamžiky politického a ekonomického vývoje té doby, zdůraznit jejich nesamozřejmost a naznačit alternativní možnosti vývoje událostí, s dopady na ekonomickou situaci. Domnívám se, že právě politologicko-ekonomická analýza přispěje k utvoření přesnějšího obrazu o pozadí a důsledcích klíčovém momentů transformačního období v letech 1990-1993.

LITERATURA:

Ekonomická literatura:

Centrum pro spolupráci s tranzitivními ekonomikami : Průmysl v České a Slovenské republice, z anglického originálu: Industry in the Czech and Slovak republics, přel. Jaroslav Schejbal, OECD, Paříž, 1994, přel. Jaroslav Schejbal, Praha, Český institut Aplikované Ekonomie s.r.o., 1994

DYBA, K.: Ekonomika zítřka mýma očima, Praha, TOP Agency a.s., 1992

DYBA, K. : O hospodářském optimismu a realismu, Praha, APP Group a.s., David a Shoel s.r.o., COWI, 1994

HANZLÍK, V.: Ekonomické reformy, in. Luboš Veselý(ed.) , Praha, Společnost Člověk v tísni, 2005

HAVEL, J. : Chování subjektu v transformaci, Praha, Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, 1997

HOLMAN, R.: Transformace české ekonomiky v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy, Praha, CEP_Centrum pro ekonomiku, 2000

KLAUS, V.: Demontáž socialismu: předběžná zpráva, Praha, TOP Agency , 1992

KLAUS, V. a jiní : Ekonomické perspektivy České republiky, Praha, . Meridian, srov.o., David a Shoel s.r.o, COWI, 1994

MLČOCH, L.: Úvahy o české ekonomické transformaci, Vyšehrad, Praha, 2000

MLČOCH, L., MACHONIN, A., SOJKA, M.: Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989, Karolinum, Praha, 2000

PICK, M. Do třetího tisíciletí třetí cestou, www.tendence.cz

PICK, M. Economic transformation and structural defect of a less developed economy (the case of Czech republic), in: Industrial policie of production and the changing nature of the enterprise CEEC, Institut of International Relations, Prague, 1999

SPĚVÁČEK, V. a kolektiv : Transformace české ekonomiky, politické, ekonomické a sociální aspekty, Praha, Linde, 2002

ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta a kolektiv: transformace české společnosti 1989-1995, Brno, Doplněk, 1996

ŠULC, Z. : Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995, Doplněk, Brno, 1998

ŠVEJNAR, J. a kolektiv: Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě, Praha, Academia, 1997

TOMŠÍK, V. : Transformace ekonomik zemí střední a východní Evropy, Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1998

Politologická literatura:

JÜNGLING, P., KOUDELA, T. , ŽANTOVSKÝ, P. Tak pravil Václav Klaus, Olomouc, Votobia, , 1998

KÁRNÍK, Z., FRANKLOVÁ Z., KYLOUŠEK, J.: Bludné cesty sociální demokracie: studie rozhovory, názory, Praha, Prostor, 2005

MITROFANOV, A. Za fasádou lidového domu, Česká sociální demokracie 1989-98: lidé a události, Praha, Aurora, 1998

RAVÍK, S. Zahradní slavnost pro 15 miliónů aneb jak vyhovět Murphyho zákonům, Praha, Pražská imaginace, 1993

WOLF, K. Podruhé a naposled aneb mírové dělení Československa, Praha, G plus G s.r.o., Praha, 1998

INTERNETOVÉ ZDROJE:

www.czso.cz

www.euroekonom.cz

www.konjunktura.cz

www.tendence.cz

www.oecd.org

www.ods.cz

www.klaus.cz

www.volby.cz

DODATKY

Tabulka 1: Vývoj makroekonomických ukazatelů v ČR (%)

	1990	1991	1992	1993
Reálný HDP	-1,2	-11,5	-3,3	0,6
Inflace (CPI)	9,9	56,7	11,1	20,8
Nezaměstnanost	0,7	4,1	2,6	3,5
Veřejné rozpočty (% z HDP)	0,9	-1,0	-0,2	0,1

(zdroj: Český statistický úřad)

Tabulka 2: Vývoj makroekonomických ukazatelů na Slovensku (%)

	1990	1991	1992	1993
Reálný HDP	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7
Inflace (CPI)	10,4	61,2	10,2	23,1
Nezaměstnanost	1,6	11,8	10,4	14,4
Veřejné rozpočty (% z HDP)	0,9	-1,0	-3,1	-6,2

(zdroj: Český statistický úřad)

Tabulka 3: Vývoj makroekonomických ukazatelů v Maďarsku (%)

	1990	1991	1992	1993
Reálný HDP	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6
Inflace (CPI)	28,9	35,0	23,0	22,6
Nezaměstnanost	1,7	12,3	12,1	12,1
Veřejné rozpočty (% z HDP)	0,8	-2,1	-6,8	-5,6

(zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998, in: Holman, 2000, str. 37)

Tabulka 4: Celkový hrubý vnější dluh východních zemí (mld. USD, stav ke konci roku)

	1990	1991	1992	1993
ČR	4,4	7,5	7,8	9,6
Maďarsko	21,3	22,7	21,4	24,6
Polsko	48,5	48,4	47,1	47,2
Slovensko	2,0	2,6	3,0	3,7

	1994	1995	1996	1997
--	------	------	------	------

ČR	12,2	17,2	21,2	21,3
Maďarsko	28,5	31,7	27,6	22,8
Polsko	42,2	43,9	40,6	38,0
Slovensko	4,3	5,8	7,8	10,0

(zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998)

Tabulka 5: Příliv přímých zahraničních investic do transformujících se ekonomik v letech 1990-1997 (údaje jsou v mld. USD)

	1990	1991	1992	1993
ČR	132	513	1004	654
Maďarsko	311	1459	1471	2339

	1994	1995	1996	1997
ČR	868	2562	1428	1300
Maďarsko	1146	4453	1983	2085

(zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998)

Tabulka 6: Meziroční tempa růstu reálného HDP (%)

	1989	1990	1991	1992
ČR	4,5	-1,2	-11,5	-3,3
Maďarsko	0,7	-3,5	-11,9	-3,1
Polsko	0,2	-11,6	-7,0	2,6
Slovensko	1,1	-2,5	-14,6	-6,5

(zdroj: Economic Survey of Europe, UN, Geneva, 1998)

Tabulka 7: Ekonomické výsledky podniků zpracovatelského průmyslu ČR podle metod privatizace

Ukazatel	Forma privatizace ^{1/}	Rok	
		1996	1997
Rentabilita vlastního jmění v %	veřejný sektor	-1,21	4,33
	Kupónová metoda	-0,27	-0,16
	standardní metody	9,02	9,12
	zahraniční vlastník	8,02	18,58
	Celkem	2,60	4,84
Produktivita (přidaná hodnota na zaměstnance) v tis. Kč	veřejný sektor	291,5	360,9
	Kupónová metoda	234,9	277,2
	standardní metody	266,5	306,5
	zahraniční vlastník	491,7	680,3
	Celkem	283,5	331,8
Závazky po lhůtě splatnosti (podíl na tržbách) v %	veřejný sektor	7,7	6,4
	Kupónová metoda	4,8	5,8
	standardní metody	11,4	9,1
	zahraniční vlastník	1,4	3,9
	Celkem	6,7	6,9
Podíl bank. úvěrů z pasív v %	veřejný sektor	22,5	23,0
	Kupónová metoda	26,8	27,0
	standardní metody	33,5	35,0
	zahraniční vlastník	12,7	10,0
	Celkem	24,6	24,0

Poznámka:

1) Podle výsledné převažující metody privatizace, veřejný sektor podle klasifikace SNA (systém národních účtů).

 Pramen: MP

Tabulka 8: celkové výsledky hlasování voleb do Sněmovny lidu Federálního shromáždění konané v dnech 5.-6.6. 1992 na území České republiky

Okrsky			Voliči v sezn.	Vydané obálky	Vol. účast v %	Odevzd. obálky	Platné hlasy	% plat. hlasů
celk.	Zpr.	v %						
15 034	15 034	100.00	7 743 048	6 588 055	85.08	6 580 093	6 492 462	98.67

Volební strana		Platné hlasy		Volební strana		Platné hlasy	
		celk.	v %			celk.	v %
01	Občanská demokratická aliance	323 614	4.98	21	Hnutí za sociální spravedlnost	59 585	0.92
03	Čsl.sociální demokracie	498 030	7.67	22	Liberálně sociální unie	378 962	5.84
04	Hnutí za sam.dem.-Sp.Mor.a Sl.	274 489	4.23	24	Občanské hnutí	284 854	4.39
05	Hnutí důchodců za živ.jistoty	214 681	3.31	28	Sdruž.pro rep.-Republ.str.Čsl.	420 848	6.48
09	Strana práce a istoty	7 118	0.11	31	Klub angažovaných nestraníků	129 022	1.99
10	Nár.soc.strana-Čs.str.nár.soc.	8 922	0.14	32	Rómská občan.iniciativa ČSFR	17 130	0.26
13	Demokraté 92 za společný stát	32 746	0.50	33	Koalice Levý blok-KSČM,DL ČSFR	926 228	14.27
14	Str.republ.a nár.dem.jednoty	10 335	0.16	38	Strana přátel piva	68 985	1.06
15	Koalice MKDH,ESWS,MŮS	4 851	0.07	41	Nezávislá iniciativa (NEI)	76 678	1.18
17	Křesť.dem.unie-Čsl.str.lidová	388 122	5.98	42	Koalice ODS a KDS	2 200 937	33.90
19	Str.čs.podnik.živnost.a roln.	166 325	2.56				

(zdroj www.volby.cz)

Tabulka 9: celkové výsledky hlasování voleb do Sněmovny národů Federálního shromáždění konané v dnech 5.-6.6. 1992 na území České republiky

Okrsky			Voliči v sezn.	Vydané obálky	Vol. účast v %	Odevzd. obálky	Platné hlasy	% plat. hlasů
celk.	Zpr.	v %						
15 034	15 034	100.00	7 740 981	6 585 987	85.08	6 578 025	6 485 739	98.60

Volební strana		Platné hlasy		Volební strana		Platné hlasy	
		celk.	v %			celk.	v %
01	Občanská demokratická aliance	264 371	4.08	21	Hnutí za sociální spravedlnost	65 185	1.01
03	Čsl.sociální demokracie	440 806	6.80	22	Liberálně sociální unie	393 182	6.06
04	Hnutí za sam.dem.-Sp.Mor.a Sl.	317 934	4.90	24	Občanské hnutí	307 334	4.74
05	Hnutí důchodců za živ.jistoty	222 860	3.44	28	Sdruž.pro rep.-Republ.str.Čsl.	413 459	6.37
10	Nár.soc.strana-Čs.str.nár.soc.	9 405	0.15	31	Klub angažovaných nestraníků	140 045	2.16
13	Demokraté 92 za společný stát	37 609	0.58	32	Rómská občan.iniciativa ČSFR	17 638	0.27
14	Str.republ.a nár.dem.jednoty	11 099	0.17	33	Koalice Levý blok-KSČM,DL ČSFR	939 197	14.48
15	Koalice MKDH,ESWS,MŮS	4 145	0.06	38	Strana přátel piva	71 123	1.10
17	Křesť.dem.unie-Čsl.str.lidová	394 296	6.08	41	Nezávislá iniciativa (NEI)	94 927	1.46
19	Str.čs.podnik.živnost.a roln.	172 703	2.66	42	Koalice ODS a KDS	2 168 421	33.43

(zdroj:

www.volby.cz)

Tabulka 10: Celkové výsledky hlasování při volbách do České národní rady konaných ve dnech 5.-6.6. 1992

Okresy			Voliči v sezn.	Vydané obálky	Vol. účasť v %	Odevzd. obálky	Platné hlasy	% plat. hlasů
Celk.	zpr.	v %						
15 034	15 034	100.00	7 738 981	6 583 988	85.08	6 576 026	6 473 250	98.44

Volební strana		Platné hlasy		Volební strana		Platné hlasy	
		celk.	v %			celk.	v %
01	Občanská demokratická aliance	383 705	5.93	22	Liberálně sociální unie	421 988	6.52
03	Čsl.sociální demokracie	422 736	6.53	24	Občanské hnutí	297 406	4.59
04	Hnutí za sam.dem.-Sp.Mor.a Sl.	380 088	5.87	28	Sdruž.pro rep.-Republ.str.Čsl.	387 026	5.98
05	Hnutí důchodců za živ.jistoty	244 319	3.77	31	Klub angažovaných nestraníků	174 006	2.69
10	Nár.soc.strana-Čs.str.nár.soc.	9 797	0.15	32	Rómská občan.iniciativa ČSFR	16 854	0.26
13	Demokraté 92 za společný stát	37 839	0.58	33	Koalice Levý blok-KSČM,DL ČSFR	909 490	14.05
14	Str.republ.a nár.dem.jednoty	11 115	0.17	38	Strana přátel piva	83 959	1.30
17	Křesť.dem.unie-Čsl.str.lidová	406 341	6.28	41	Nezávislá iniciativa (NEI)	88 823	1.37

19	Str.čs.podnik.živnost.a roln.	203 654	3.15	42	Koalice ODS a KDS	1 924 483	29.73
21	Hnutí za sociální spravedlnost	69 621	1.08				

(zdroj:www.volby.cz)

Tabulka 11: Meziroční procentní změny v indexu spotřebitelských cen

	1989	1990	1991	1992
Československo	1,4	10,0	57,9	10,9
ČR	1,4	9,7	56,6	11,1
SR	1,3	10,4	61,2	10,1

(zdroj: ČNB, Světová banka)